

**Дрогобицький державний педагогічний університет
імені Івана Франка**

Анна Огар

ОСНОВИ КУЛЬТУРИ І ТЕХНІКИ МОВЛЕННЯ:

КУРС ЛЕКЦІЙ

Дрогобич, 2024

УДК 811.161.2'271(075.8)

О-36

*Рекомендовано до друку вченою радою Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
(протокол № 2 від 08.02.2018 р.)*

Рецензенти:

Петро МАЦЬКІВ, доктор філологічних наук, професор кафедри української мови, декан факультету української та іноземної філології Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка;

Уляна ГАЛІВ, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.

Відповідальна за випуск – Марія ФЕДУРКО, доктор філологічних наук, професор кафедри фундаментальних дисциплін початкової освіти Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.

Анна Огар

Основи культури і техніки мовлення : курс лекцій. Видання друге, виправлене і доповнене. Дрогобич : Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, 2024, 88 с.

Навчальний посібник «Основи культури і техніки мовлення: Курс лекцій» створено відповідно до робочої програми навчальної дисципліни «Основи культури і техніки мовлення», схваленої на засіданні науково-методичної ради Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (протокол № 8 від 17 жовтня 2023 року) й уміщує матеріал, що стосується проблем культури й техніки мовлення.

Рекомендовано для підготовки фахівців першого (бакалаврського) рівня вищої освіти (Галузь знань 01 «Освіта». Спеціальність 013 «Початкова освіта»).

ПЕРЕДМОВА

Навчальний посібник «Основи культури і техніки мовлення: курс лекцій» створено відповідно до робочої програми навчальної дисципліни «Основи культури і техніки мовлення», укладеної кандидатом філологічних наук доцентом А. Огар і адресованої студентам спеціальності «Початкова освіта».

Посібник уміщує теоретичний матеріал у формі лекцій, виклад яких узагальнює сучасний доробок мовознавчої науки в цій царині. Висвітлення кожного поняття курсу, зокрема й центрального – комунікативні ознаки культури мови, сприятиме успішній реалізації завдань мовленнєвого, а отже, професійного зростання студентів.

До кожної теми подано список літератури – найактуальніші наукові та методичні праці, які використано в підготовці курсу, а також довідкові матеріали, що містять рекомендації з культури мови знаних мовознавців. Після кожної лекції подано запитання на відтворення знань, а також пошуково-проблемні завдання та завдання дискусійного характеру, які мають зорганізувати студентів до критичного осмислення теоретичних даних, осягнення мовознавчих інновацій.

Рекомендовано студентам факультету початкової освіти та мистецтва і вчителям початкової школи.

«ОСНОВИ КУЛЬТУРИ І ТЕХНІКИ МОВЛЕННЯ» ЯК НАВЧАЛЬНА ДИСЦИПЛІНА. ЛІТЕРАТУРНА МОВА. СФЕРА ВИКОРИСТАННЯ РІЗНИХ СТИЛІВ МОВЛЕННЯ

Мета й завдання курсу «Основи культури і техніки мовлення»

Мета навчальної дисципліни – формування комунікативної компетентності студентів; опанування студентами теоретичних знань і формування стійких практичних навичок із культури української мови; розширення уявлень майбутніх учителів про роль і місце культури мовлення в житті людини; становлення творчої риторичної особистості майбутніх педагогів.

Серед провідних завдань курсу «Основи культури і техніки мовлення» назвемо ґрунтовне та системне засвоєння норм сучасної української літературної мови, опанування знань про основні комунікативні ознаки культури мови, вироблення навичок техніки мовлення.

Предметом курсу «Основи культури і техніки мовлення» називають комунікативні ознаки мови, а саме: правильність, точність, логічність, багатство, чистота, виразність, доречність, впливовість, доступність (Климова 2013, с. 7).

Культура мови в системі мовознавчих дисциплін посідає особливе місце, бо об'єднує теоретичний доробок усіх розділів лінгвістичної науки, а також розробляє механізми застосування їхніх результатів у повсякденній практиці (Загнітко 2020). Водночас підґрунтям курсу є дані з літературознавства, педагогіки, риторики, психології, логіки, естетики, загальної теорії культури.

Мова і мовлення. Культура мови і культура мовлення

Сьогодні в мовознавстві традиційно розрізняють поняття мовлення та поняття мови. Основи цього протиставлення заклав Фердинан де Соссюр. Мова – це знакова система одиниць

спілкування, правил їхнього функціонування та набір граматичних правил. Мова – це мовна система як упорядкована сукупність структурних одиниць мови. Мовлення – це реалізація мови, єдиний її об’єктивний прояв. Поняття мовлення втілює конкретні аспекти мови: усне висловлення вголос, промовляння без сприйманої на слух артикуляції (внутрішнє мовлення), письмова фіксація висловлень, тексти як письмові відображення чи усні повторення процесів висловлення та як результати цих процесів (Українська мова 2000). Мовленню характерні активність, динамічність, суб’єктивність, індивідуалізованість, довільність, цілеспрямованість, ситуативна зумовленість, а мові відповідно властива пасивність, статичність, об’єктивність, суспільна закріпленість, неухильність, нецілеспрямованість, незалежність від умов ситуації.

Попри таке тлумачення, чимало сучасних українських мовознавців дещо по-іншому трактують мову й мовлення. Скажімо, Олександр Мельничук зазначає, що говорити про мову й мовлення як про два аспекти загальної мовної сфери безпідставно. Реально є лише “мова як загальна сукупність конкретних мовних виявів, тобто процесів мовної діяльності, в яких використовуються різні компоненти мовної структури” (Мельничук 1997).

Мова і мовлення поліфункціональні. Функції мови – це засіб спілкування, пізнання, творення нових одиниць мовних підсистем, вираження емоцій, внутрішнього стану людини та її волі, засіб створення словесних художніх образів тощо, тоді як функції мовлення – здійснення і реалізація спілкування (комунікативна функція), здійснення пізнання (пізнавальна функція), здійснення процесів творення нових мовних одиниць, вираження емоцій (емотивна функція), творення художніх образів (естетична функція) тощо. Тож функціонально мову характеризують як засіб, а мовлення – як процес (Бабич 2003, с. 196–197).

Тож трактування понять «культура мови» та «культура мовлення» залежить від наукових настанов автора. Так розмежовує ці поняття Петро Дудик: культура мови – це високий рівень розвитку,

нормативності мови, усі її усталені ресурси; а культура мовлення – це найраціональніше, стилістично вмотивоване користування мовними одиницями, тобто тим, із чого витворилась культура мови (Дудик 2005, с. 357). У доробку наукової школи під керівництвом Любові Струганець об'єднано згідно з сучасним потрактуванням обидва аспекти: культура мови – це 1) лінгвістична дисципліна, яка досліджує норми сучасної української літературної мови в певен історичний момент, а також рівень мовнокомунікативної компетенції особистості; 2) сукупність комунікативних ознак літературної мови; 3) культивування літературної мови й індивідуального мовлення, виявлення тенденцій мовного розвитку, відповідна мовна політика в державі (Культура мови 2015, с. 5).

Найперше культура мови – це усвідомлення значення літературного зразка для розвитку національної культури, а цілісність культури потребує культивування загальноприйнятого літературного стандарту (Єрмоленко 2013).

Літературна мова, її ознаки. Усна й писемна форми мови

Українська загальнонародна мова охоплює територіальні, соціальні говори, фольклорний різновид і літературну мову. Літературна мова – це унормована мова суспільного спілкування, зафіксована в писемній та усній практиці (Єрмоленко 2013); це найдосконаліша форма загальнонародної мови, для якої характерний високий ступінь нормативності та розгалужена система функціональних стилів. Літературна мова має тривалу історію формування і свідчить про певний рівень освіти в суспільстві, яке сприймає її як зразкову. Літературну мову протиставлено іншим різновидам національної мови – діалектам, жаргонам, просторіччю, що обмежені сферою вживання.

У мовознавчих працях віддавна прагнули визначити характерні риси літературної мови. Б. Ткаченко, який створив перший курс стилістики української мови, скажімо, виокремлював її стандартність, організованість, нормативність, обов'язковість, функціональну

розгалуженість (Черемська 2017, с. 93). Натомість усній розмовній мові властиві еліптичність, синтаксична неорганізованість, елементарність лексики, слабкий вияв нормативності (Черемська 2017, с. 98).

Літературна мова – це історично закономірна, суспільно важлива та необхідна форма побутування національної мови. Їй властиві такі ознаки:

- унормованість;
- наддіалектність;
- поліфункціональність;
- стилістична диференціація (розвинена система стилів).

Л. Булаховський наголошував ще на писемному характерові та об'єднувальних (інтеграційних) тенденціях літературної мови. Саме писемна форма дає змогу літературній мові бути ефективним інструментом зберігання й примноження інтелектуальних надбань нації, а отже, засобом міжкультурного інформаційного обміну. Літературна мова є об'єднавчим чинником суспільства, що є чи не найголовнішим її завданням (Булаховський 1975).

Однак найвагомішою рисою літературної мови є унормованість, тобто наявність мовних норм – усталених, найпоширеніших, уніфікованих зразків репрезентації мовної системи. Саме унормованість робить з літературної мови знаряддя “надзвичайно тривке й універсальне” (Б. Ткаченко), тобто надає їй сталості, стійкості, соціальної і локальної всеохопності. Хоча наддіалектність літературної мови допускає її регіональне варіювання.

Поліфункціональність літературної мови полягає в забезпеченні усіх сфер комунікативної практики суспільства завдяки усній і писемній формам. Обидві ці форми однаково затребувані, на них поширюються основні загальномовні норми, проте кожна з них має свою специфіку. Усне мовлення первинне, здебільшого діалогічне або полілогічне, спонтанне, імпровізоване, емоційне, експресивне, індивідуалізоване, з використанням широкої палітри невербальних засобів. Писемне – вторинне, здебільшого монологічне, графічно оформлене, обдумане, граматично складне, з ретельно відібраними мовними засобами.

Для характеристики літературної мови враховують ще й ступінь її просторової консолідованості, вік літературної мови та вплив інших мов, поширеність за межами етносу, комунікативний статус. Останній параметр називають й офіційним статусом, й вітальністю (життєдайністю) мови. Він визначає соціальний престиж мови (Літературна норма 2013, с. 71).

Стилі літературної мови

Давня українська мова обслуговувала літописання, справоведення, конфесійну, історичну, полемічну літературу, переклади та фольклористику. У ній переважало офіційно-ділове письменство, тож їй характерні ознаки книжності, офіційності. Цей стиль поєднував елементи наукового стилю, публіцистики та історичної прози. Дедалі більше на неї впливала народна мова. У 18-19 ст. виникає нова українська літературна мова. Вона мала народнорозмовну, фольклорну основу й стала загальнонаціональною. Однак сфера функціонування мови обмежена побутом, а безперервні заборони втискають її в художню літературу. Саме художній стиль визначав норми літературної мови та сформував основу для інших функціональних стилів (Мацько 2003, с. 241–246).

Стилі літературної мови – особливі лексичні, граматичні різновиди літературної мови, кожен з яких творить підсистему мови з усіма властивими їй мовними одиницями й стилістичними функціями.

Найдавніший стиль – **розмовно-побутовий**, для якого характерні найбільша конститутивність, тобто зумовленість висловлення конкретною ситуацією, контекстом мовлення; постійний і очевидний вияв певної почуттєвості, емоційності співрозмовників. Основна його функція – спілкування, обмін думками, а сфера вживання – побут людей, щоденні бесіди. Загальними ознаками є лаконічність, невимушеність, свобода у виборі слів і фраз, демонстрація ставлення автора. Серед лексико-фразеологічних особливостей – слова, уживані здебільшого в прямому значенні; переважає загальноповсякденна, побутова лексика; таке мовлення не гребує фразеологізмами та пареміями. Мовці активно послуговуються реченнями різних типів: неповними, незакінченими ; неускладненими простими реченнями; типовими

вставними чи вставленими одиницями; звертаннями; словами-реченнями (Так! Невже? Ой!); формулами вітання та прощання.

Офіційно-діловий стиль репрезентує система сучасних документів: автобіографія, акт, заява, звіт, інструкція, квитанція, наказ, закон, розпорядження, телеграма тощо. У цьому стилі якнайменше виявляється індивідуальність мовця. Основна його функція – повідомлення фактів державного чи приватного значення. Загальні його ознаки – це офіційність, чіткість, стислість, логічна послідовність, конкретність змісту. Серед лексичних особливостей виокремимо вкрай обмежене використання слів у переносному значенні, синонімів, фразеологізмів; натомість йому притаманна суспільно-політична й адміністративно-канцелярська лексика на тлі загальноновживаних мовних елементів. Основні граматичні особливості – усталені мовні формули, шаблонні структури речень, типові мовні форми: *за наказом, згідно з наказом, відповідно до наказу, у відповідь на, доводимо до відома* тощо. Чітко регламентовано будову тексту й розміщення його компонентів.

Науковий стиль. У давній мові цей стиль зазнав впливу грецької та латинської мов, далі долучилися власне українські мовні засоби. Особливість стилю така, що він запозичує терміни інших мов. Це повпливало на вироблення вже в кінці 19 ст. загальнонаукової, гуманітарної та фахової термінології. Фундатор наукового стилю української мови – Іван Франко. Вироблення національної термінології передбачало не тільки становлення стилю, розбудову його вербального фонду та синтаксичної структури, а й перезавантаження української культурної свідомості завдяки інтелектуалізації її змісту (Яремко, Лужецька 2021, с. 96–97).

Основна функція – повідомлення, з'ясування, доказ наукових теорій. Загальні ознаки: інформативність, однозначність, логічність, чіткість, точність, послідовність викладу, узагальненість. У ньому широко використовують загальнонаукові та спеціальні терміни, абстрактна лексика. Мові наукового стилю притаманне тяжіння до складних синтаксичних конструкцій, широке використання простих ускладнених речень, переважання граматично повних речень.

Художній стиль безмежний за лексичними й граматичними формами. Його загальні ознаки: образність, виразність, емоційність.

Основне завдання – творення за допомогою мовних засобів художніх образів. Серед лексичних особливостей – розмаїття лексики, слова з переносним, образним значенням, активне вживання фразеологізмів, паремій. Письменники часто вдаються до синонімічного багатства, реалізують потенціал омонімів, паронімів, антонімів, вплітають у тканину творів архаїзми, історизми, емоційно забарвлені слова тощо. Для цього стилю також характерна синтаксична варіативність, речення різної модальності та інтонаційного забарвлення.

Надія Бабич зазначає, що виокремлення цього стилю викликає дискусії через невизначеність специфічного призначення (Бабич 2003, с. 12–13), хоча дослідники називають особливі його функції: духовна, естетична, своєрідне поєднання основних функцій. Натомість Галина Сюта називає наявність цього стилю визначальним компонентом національної лінгвокультури й основою для формування літературної мови (Літературна норма 2013, с. 42).

Публіцистичний стиль об'єднує елементи художнього, ділового і наукового стилів. Завдяки доступності, точності, логічності доказів, динамічності, урочистості, експресивності, переконливості реалізовано основну функцію цього стилю – вплив на читача чи слухача, забезпечення суспільної комунікації, громадського життя. Однак його визначальною функціональною ознакою є інформативність – насиченість сказаного комунікативно доцільним змістом. Мовні явища, що вирізняють цей стиль, – це суспільно-політична, економічна, юридична, культурно-освітня лексика; сусідство емоційно нейтральних слів і лексем, що виражають почуттєвість, експресію (*хлібороби – творці високих врожаїв*); наявність слів у тропеїчному значенні, фразеологізмів, паремій. У публіцистиці помірковано вдаються до слів іншомовного походження, хоча саме цей стиль найлегше залучає запозичення та інновації. Особливістю стилю є експресивний синтаксис з риторично-питальними реченнями, звертаннями, вставними та вставленими конструкціями.

Публічне мовлення різноаспектне. У ньому сформувались такі жанри, різновиди публікацій: статті, замітки, звіти, інтерв'ю, репортажі, кореспонденції, рецензії, огляди, есе, нариси, реклами, сатиричні жанри (фейлетони, памфлети, гуморески, пародії тощо).

Конфесійний стиль. Конфесійне мовлення обслуговує культово-професійні потреби священнослужителів і вірян. Це урочистий, піднесений стиль. Лексика стилю тематично спеціальна, чітко відмежована від лексики інших стилів. Це найменування *Бог, Ісус, Мати Божя*; назви служителів релігії (*патріарх, митрополит, єпископ, диякон, вікарій*), назви таїнств (*хрещення, миропомазання, причастя*), назви конфесійних реалій (*вівтар, храм, престол, піст, благодать, єпархія, мечеть*), назви постів (*Пилипівка, Спасівка*), велика кількість абстрактних найменувань, перифраз, а також старослов'янізми (*агнець, воздати, ректи, сотворити, уповати*). Інші його диференційні риси – інверсія, образність, алегоричність, використання риторичних запитань.

Епістолярний стиль. Питання про епістолярний стиль як окремий – дискусійне, адже дослідники вважають, що доречніше вести мову про епістолярний жанр або підстиль розмовного чи художнього стилю. Завдання цього стилю – реалізовувати заочне спілкування, обмежене формою листів. Характеризувальним для епістолярного мовлення є лише писемний вияв. Епістолярні тексти персоналізовані, спрямовані на адресата. У їхній структурі передбачено звертання до адресата, сам текст, дата написання, місце написання, підпис автора, постскриптом, проте все це на розсуд автора. Листування є родинно-побутове, інтимно-товариське, приватно-ділове.

Ще більше критики зазнають погляди щодо окремішності **ораторського** стилю, адже в ньому поєднані елементи наукового, науково-популярного, публіцистичного, офіційно-ділового стилів. Органічним для цього стилю є застосування позамовних засобів – міміки, жестів тощо задля реалізації його своєрідних функцій – переконання, зміна поглядів, естетична насолода тощо.

Запитання і завдання до теми

1. Поясніть відмінності між поняттями «мова» й «мовлення». Чому дехто з мовознавців послуговується лише терміном *мова*?
2. Назвіть функції мови та мовлення.
3. Виокреміть ознаки літературної мови.

4. Виокремлення яких стилів літературної мови не викликає дискусій. Чому виділення інших стилів зазнає критики?

Міркуємо

1. Дослідники стверджують, що сьогодні на основі функціонально-стилістичної концепції виділяють п'ять основних стилів – науковий, офіційно-діловий, публіцистичний, художній і розмовний (Галина Городиловська. Проблеми стилів в українському мовознавстві. *Вісник Львівського національного університету*. 2003). Чи погоджуєтесь Ви з твердженням дослідниці? Свою думку обґрунтуйте.

Література

1. Бабич Н. Д. Практична стилістика і культура української мови : навч. посібник. Львів : Світ, 2003. 432 с.

2. Булаховський Л. А. Виникнення і розвиток літературних мов. Вибрані твори в 5-ти томах. Київ : Наукова думка, 1975. Т.І. С. 323.

3. Дудик П. С. Стилістика української мови : навчальний посібник. Київ : Видавничий центр «Академія», 2005. 368 с.

4. Єрмоленко С. Засоби масової комунікації і мовна свідомість сучасного українця. Культура слова. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2013. Випуск 79. С. 123–127.

5. Климова К. Я. Основи культури і техніки мовлення : навч. посібник. Київ : Ліра – К, 2013. 240 с.

6. Культура мови : від теорії до практики : монографія / Л. Струганець, О. Бобесюк, О. Веремчук та ін. ; за ред. Л. Струганець. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2015. 216 с. URL: <https://fdocuments.net/document/-oe-8111612.html?page=4>

7. Літературна норма і мовна практика : монографія / Єрмоленко С.Я, Бибик С. П., Коць Т.А. та ін. ; за ред. С.Я. Єрмоленко. Київ, 2013. 320 с.

8. Мацько Л.І., Сидоренко О.М., Мацько О.М. Стилістика української мови : підручник. Київ : Вища школа, 2003. 462 с.

9. Мельничук О. С. Мова як суспільне явище і як предмет сучасного мовознавства. *Мовознавство*. 1997. № 2–3. С. 3–19.

10. Черемська Ольга. Поняття “літературна мова” й “нормативність” у “Нарисі української стилістики” Бориса Ткаченка. *Культура мови*. 2017. № 2 (87). С. 91– 105.

11. Українська мова: Енциклопедія. Київ : Українська енциклопедія ім. М.П. Бажана, 2000. 752 с. URL: <http://litopys.org.ua/ukrmova/um.htm>

12. Яремко Я., Лужецька Н. Іван Франко і поступ новітньої лінгвістики. Львів : Апріорі, 2021. 432 с.

НОРМА ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ. ТИПОЛОГІЯ МОВНИХ НОРМ

**Норма літературної мови. Ознаки літературної норми.
Імпліцитний і експліцитний вияв літературної норми.
Символічна і прагматична мовна норми.
Сильна і слабка мовна норма**

Центральне поняття теорії культури мови – норма літературної мови в її конкретно-історичному вияві. Саме норма дає змогу літературній мові бути загальноприйнятим у національній культурі засобом порозуміння в усіх сферах суспільного життя. Норма літературної мови – це реальний, історично зумовлений і порівняно стабільний мовний факт, що є найкращим для певного конкретного випадку варіантом, відібраний суспільством на певному етапі його розвитку із співвідносних фактів загальнонародної (національної) мови (Пилинський 1976). Інакше кажучи, мовна норма – це той мовний варіант вимови, слововживання, словозміни, утверджений і закріплений практикою, яким обов'язково варто послуговуватися. Норма регламентує, як правильно вербалізувати думку, норма – це мовний еталон для позначення певного поняття або реалії, єдино можливий або найкращий із можливих. Норма виконує об'єднавчу роль як зразок прийнятий усіма її носіями. Інша ж її функція – настановча: рекомендувати мовцям, як краще ословити свою думку, які мовні засоби дібрати для ефективного взаєморозуміння.

Завдяки здатності об'єднувати націю довкола кращого мовного зразка норма зумовлює стійкість мови, що гарантує тяглість культурної традиції народу. “Водночас норма живої мови рухлива: вона змінюється разом із мовою відповідно до нових потреб суспільної практики” (Карпіловська, 2011).

Для норми літературної мови характерні певні диференційні ознаки. Істотною ознакою літературної норми є з мовного погляду її відповідність системі мови (упорядкована структура й внутрішня диференціація), а з соціального погляду – вищий ступінь її обов'язковості. Щодо мовної системи літературна норма характеризується стабільністю.

Конкретні мовні норми мають різну стійкість. Мовні процеси відбуваються як у діяхронії (одні норми втрачаються, інші – з'являються), так і в синхронії (одночас функціонують різні варіанти норми, один з яких з часом утверджується). Найяскравіше зміни виявляються в лексиці. З'ява нових предметів і явищ вимагає для їхньої номінації нових слів або нових значень слів. Розширення лексики мови супроводжує деактуалізація та пасивізація застарілих реалій, актуалізація певних лексем, поширення жаргонної, просторічної лексики (Літературна норма 2013, с. 76). Винятково рухлива словотвірна норма. Повільніше мова засвоює нові наголоси з живомовної стихії. Синтаксична літературна норма є доволі стійкою. Тож стабільність мовної норми узгоджується з поступовою змінністю (динамізмом), причинами якої є внутрішні закони розвитку мови, свідомі зусилля членів суспільства (учених, письменників, журналістів), мовна політика держави (об'єктивні причини); художньо-естетичні погляди носіїв мови, нігілістичні погляди (суб'єктивні причини). Внутрішні чинники мовних змін зумовлені кількома мовними законами: закон традиції (стримує мовні інновації, сприяє уніфікації та постійності вживання), закон мовної економії (найраціональніший добір мовних засобів для найточнішого викладу думки), закон аналогії (зумовлює мовну еволюцію), закон суперечностей, протиставлень, антиномій (розширюють коло номінацій на основі антоніміїчних відношень) (Літературна норма 2013, с. 75).

Характерною ознакою літературної норми є варіантність, виявом якої є використання (вибір) однозначних елементів, що функціонують у мовній системі. Причину виникнення варіантності вбачають переважно в паралелізмі системних можливостей мови та історичних змінах, природних процесах старіння мовних норм, з'яві нових явищ, фактів, міжмовних контактах, у впливові позалітературних елементів, наприклад, діалектизмів на літературну мову. Скажімо, у Словнику за редакцією Б. Грінченка (зібрання лексичних фондів української мови 18–19 ст.) чимало побутових реалій репрезентовано кількома назвами: *вулій, вулік, вулень* (сучасна норма – *вулик*); *півонія, півонь, півоня, пивонія* (сучасна норма – *півонія*) (Грінченко 1996). Інший, штучний, шлях пройшли синоніміїчні ряди на взірець *окільний, зокільний,*

околишній. Якийсь з його компонентів мав би утвердитися, однак “переміг” *зовнішній* за принципом “один народ, одна мова”. Сьогодні функціонують фонетичні варіанти (*завжди й завжді, помилка й помілка*), морфологічні (*легень і легенів*), синтаксичні (*дорогий мені і дорогий для мене*). Функціонування варіантів дає змогу вибирати. Вибірковість – характерна риса літературної норми, на яку впливає освіта мовця, культурні й світоглядні настанови, а також мовний смак і мовна мода.

Стилістична диференціація як ознака літературної норми виявляється в функціонуванні специфічних засобів, властивих або певній формі мови (усній чи писемній), або конкретному стилеві мови, або стилістичній ситуації. Лексика сучасної української літературної мови щодо її стилістичної диференціації поділяється на дві групи. Перша – стилістично нейтральна, або міжстильова, вживана в усіх стилях. Інша – стилістично забарвлена. До цієї групи належать терміни, професіоналізми, жаргонізми, розмовно-просторічні лексеми, застарілі слова, неологізми тощо. Однак стилістичний статус теж поняття змінне. Скажімо, лексему *світлина* в словнику української мови (в 11-ти томах) стилістично марковано як застарілу, хоча сьогодні вона вже позбулася цього маркування. Інший приклад – реактуалізація слова *гривня*.

Для літературної мови характерною є кодифікованість її норм. “Кодифікація – це встановлення об’єктивних норм, збір правил про вживання слів, словоформ, конструкцій у всіх стилях літературної мови, офіційне визнання й опис у словниках, граматиках, правописі, довідниках” (Культура мови 2015, с. 15). У кодифікації норма постає перед носіями експліцитно, сформульовано, тобто експліцитний вияв норми – це явний її вигляд, тоді як імпліцитний вияв передбачає уявлення норми у вигляді зразка чи текстів, які вважають зразковими, тобто форма норми є неявною, несформульованою, неописаною.

Розрізняють норми імперативні, тобто обов’язкові для будь-якої комунікативної ситуації, і диспозитивні, які допускають варіативність залежно від місця, часу тощо. Скажімо, у розмові з представниками певного регіону можна вжити діалектизм.

Сучасне мовознавство оперує поняттями символічна й прагматична мовна норма. Символічна літературна норма – це сформований в уяві мовця ідеал літературної норми, який уособлює зв'язок із народними традиціями, національним самоусвідомленням, вибором таких мовних засобів, які вирізняють українську мову з-поміж споріднених мов; прагматична мовна норма полягає у використанні мовних засобів для досягнення комунікативної мети, тобто порозуміння (Літературна норма 2013, с. 255–270). Таку мовну норму диференціюють на сильну, або стійку (це усталена, регулярна реалізація норми в мовленнєвій практиці), і слабку, або нестійку, реалізація якої зазвичай відбувається з відхиленням від кодифікації.

Критерії мовної норми

За визначення нормативності лінгвістичного явища керуються певними критеріями. Напрацювання цих критеріїв пройшло чималий шлях. На його початку враховували критерії зрозумілості та звичності. Згодом ще додалося принципів, які враховували за визначення нормативності.

Культурно-історичний критерій визначальний на початку формування літературної мови як соціально престижного різновиду національної мови. Якщо говорити дуже коротко, то це традиції в писемних стилях (Літературна норма 2013, с. 20–21).

Критерій визнаних зразків, якими можна вважати наукові газети та журнали. Масовість, здатність швидко реагувати на зміну в сучасному словнику роблять мову сучасних ЗМІ одним із основних критеріїв становлення мовної норми. Визнаним зразком є й мова авторитетних письменників. Мовні факти варто вважати нормативними тоді, коли їх можна підтвердити покликанням на твори авторитетних письменників минулого й сучасного (Пилинський 1976, с.104). Однак покликання на такі джерела треба підтвердити кількісно, тобто певна форма має бути засвідчена у творах різних авторів або в різних творах одного митця. Враховувати варто популярність творів письменника та характер його мовної творчості (чи вдається до багатства узвичаєної мови).

Критерій мовної традиції ґрунтується на поширеності лінгвального факту в народній мові й передбачає використання багатого народного матеріалу. Наближення літературної мови до народної вимагає врахування різних аспектів мовної практики, скажімо, мови художніх творів і наукових видань.

Критерій поширеності (статистичний) передбачає врахування різної стабільності та залежності цих норм від багатьох умов суспільного характеру.

Естетичний критерій корелює з мовно-художньою практикою письменників, мотивований впливом авторитетних засобів масової комунікації (мовно-естетичні знаки культури).

Часом говорять й про суб'єктивно-смаковий критерій, під яким мають на увазі мовну моду.

Ці критерії об'єднують в один – *критерій загальноприйнятості, або традиційності*, який належить до зовнішніх, позамовних критеріїв літературної норми. Він детермінований потребою суспільства мати спільний засіб порозуміння, засіб встановлення контактів, збереження й передавання інформації. У зовнішніх критеріях превалює компонент оцінки, бо поняття визнаних зразків, мовної традиції включає аксіологічний компонент (Літературна норма 2013, с. 20).

Додамо, що сучасні розвинені національні мови поступово позбуваються впливу територіального критерію на становлення літературної мови. Територіальний критерій передбачає відповідність певним мовно-літературним традиціям. Літературна мова вбирає усі мовно-національні елементи, її не можна утотожнювати з територіальним діалектом, тож враховувати цей критерій для унормування лексичної системи не варто (Культура мови 2015, с. 25). На нього все ж орієнтуються, коли потрібно віддати перевагу одному із кількох слів, як-от: *лелека* – *чорногуз* – *бусол*; *товстий* – *грубий* – *тлустий* (Пилинський 1976, с.100). Сьогодні визначальну роль відводять культурно-історичному, традиційному критерію, а також міжмовному контактуванню (Літературна норма 2013, с. 22).

Внутрішні критерії літературної норми – критерій відповідності законам мови, системі, структурі мови (кожне лінгвальне явище має

бути підпорядковане системі мови) та формально-логічний критерій, за яким варто прагнути простоти конструкцій та уникати непотрібної різноманітності форм для розуміння мовних явищ. Об'єктивний характер літературної норми ґрунтується на системних ознаках літературної мови, що вирізняє її з-поміж споріднених (Літературна норма 2013, с. 21).

Дослідники виділяють ще й національний критерій, який враховують за потреби визначення доцільності послуговування іншомовними словами. Основний принцип втілення критерію полягає в прагненні до самобутності та винятковості мови. Запозиченнями варто послуговуватись за умови їхньої незамінності, тобто коли неможливо якнайвдаліше висловити думку засобами мови-реципієнта.

Типологія мовних норм

Типи мовних норм:

- орфоепічні норми регулюють вимову голосних і приголосних звуків;
- акцентуаційні – це норми наголошування слів;
- лексико-фразеологічні норми визначають вживання слів і фразеологізмів у властивому їм значенні й норми їхньої сполучуваності з іншими словами в реченні;
- словотвірні – норми, що упорядковують творення слів.
- морфологічні норми встановлюють принципи та закономірності словозміни самостійних частин мови;
- синтаксичні норми визначають принципи побудови синтаксичних одиниць – словосполучень і речень;
- орфографічні норми – це система загальноприйнятих правил написання;
- пунктуаційні норми – це система загальноприйнятих правил уживання розділових знаків;
- стилістичні – це норми вживання в тому чи тому функціональному стилі властивих йому мовних засобів.

Дослідження лінгвальної компетенції студентів педагогічних вишів України (результати опубліковано 2015 року) дає змогу відобразити функціонування норм у мовленні. Його результати засвідчують часте відхилення від нормативної вимови дзвінких приголосних наприкінці складу перед глухими або наприкінці слів, а також порушення милозвучності мови через недотримання закономірностей чергування службових слів і морфем. Помилки в наголошуванні зумовлені діалектними та інтерферентними впливами, вільним характером наголосу в українській мові. Найбільше помилок студенти допускають у наголошування таких слів: *довідник, фаховій, черговій, живемо, каталог*; доволі часто порушують акцентуацію слів *вірші, випадок, корисний, взяла*; чверть усіх помилок припадає на наголошування слів *одинадцять, вирізний, всередині*; трапляються помилки в реалізації акцентуаційних норм слів *навчання, завдання*. Лексико-фразеологічні норми найчастіше порушують за тлумачення семантики іншомовних лексем і вживання скалькованих сполук (*виключати світло, закривати двері, покажчик успіху*). Порушення морфологічних норм найяскравіше демонструє заміна форми кличного відмінка формою називного, неправильне визначення роду невідмінюваних іменників, незнання парадигми відмінювання числівників, послуговування дієприкметниками на кшталт *виконуючий, головуєчий, прочитавший*. Вади в синтаксичній побудові – це найперше помилкове вживання конструкцій прийменника з іменником. Правописні норми порушують за вживання апострофа, за написання м'якого знака, написання слів разом, окремо, через дефіс. Серед найпоширеніших стилістичних недоліків мовлення виокремимо слова-паразити, скальковані, жаргонні та суржикові одиниці (Культура мови 2015, с. 146).

Причини відхилення від літературної норми. Явище мовної інтерференції

Порушення мовних норм зумовлює появу в усному та писемному мовленні помилок, причинами яких є передовсім незнання літературних норм, вплив мовленнєвого (діалектного, ненормативного мовлення ЗМІ) оточення, рідше – певні фізичні вади,

розбіжності між написанням і вимовою. Відхилення від норми зумовлене й власне суб'єктивними чинниками: ліберальним ставленням до мови та свідомим порушенням задля привернення уваги до висловленого та задля досягнення епатажності.

Чи не найбільше спричинює порушення мовних норм ненормативне мовленнєве середовище. У сучасних українських умовах, скажімо, це суржик. Цей термін у мовознавство прийшов із хліборобської мови: це суміш різного зерна. Так називають мову, в якій неприродно поєднано елементи двох мов. Безумовно, про дотримання літературних норм не йдеться. Така мішанина мов – явище унікальне. Хоча подібне у світі є: спенгліш – суміш англійської та іспанської. Однак такого глибокого впливу, якого зазнала українська, навряд чи зазнала ще якась мова. О. Демська зазначає, що найбільший гріх суржику не в спотворенні мовного світу, а в нищенні української мови зсередини. Коли тоталітарній державі не вдається зламати людину зовнішніми ударами, то вона гнітить її психологічно. Так само з мовою (Демська 2024, с. 228). Внутрішній лінгвоцид, іншими словами. Суржик – явище підступне: він легкий і емоційний, смішний і дотепний, покруч милий, хоча химерний, а іноді й вульгарний. Але це “ніколи не красиво і не вишукано. Це завжди кітч” (Назаренко 2022).

Однією з важливих причин відхилень від літературної норми є інтерференція – це перенесення ознак однієї мови на іншу за мовних контактів або за індивідуального засвоєння нерідної мови. Найяскравіше це демонструє лексика: за вживання слів із невласливою їм семантикою: *вірна відповідь; я рахую, що*. Тож мовна інтерференція – це спричинене мовними контактами накладання особливостей однієї мови на іншу, що спричинює відхилення від норми. Інтерференційні впливи особливо помітні у фонетиці, адже людина володіє притаманною рідній мові артикуляційною базою, тому вимовляє звуки іншої мови звично. Скажімо, російськомовні пом'якшують у вимові українські шиплячі, порушуючи цим українську орфоепічну норму.

Запитання і завдання до теми

1. Як ви розумієте термін *норма літературної мови*? Назвіть її ознаки.
2. Які є критерії визначення нормативності мовного явища?
3. Назвіть типи мовних норм.
4. Схарактеризуйте причини відхилення від літературної норми.

Міркуємо

1. В. Винницький зазначає, що в іменнику *св'ята* в останні роки відбулося зміщення кореневого наголосу в множині, хоча українські пам'ятки засвідчують послідовне кореневе наголошування. Деякі словники сьогодні подають подвійне акцентування цього іменника в множині, але рекомендованим є наголошування *св'ята*, а *святá* – прийнятним. Однак сучасне і розмовне, і літературне мовлення засвідчує флексійне наголошування. Дослідник-акцентолог вважає, що це вплив моди, яка не завжди є обґрунтованою. Такій акцентуації протидіє важливий мовний чинник: в українській мові є прикметник *святій*, у жіночому роді – *святá*, а мова не любить такого збігу в акцентуванні, бо має бути різниця в наголошуванні іменникової і прикметникової форм, які однакові за своїм графемним вираженням. Учений висновкує, що не варто, мабуть, захоплюватися флексійним наголошенням іменника *св'ято* в множині (*святá*), бо рекомендованим варто вважати кореневий наголос у множині – *св'ята* і лише прийнятним – *святá* (В. Винницький. Акцентуаційні етюди. Жовква: Місіонер, 2004. С. 139–141).

Який критерій мовної норми, що сприяв сучасному поширеному наголошенню іменника *св'ята* в множині – *святá*, називає дослідник?

Як аргументує В. Винницький тезу про те, що рекомендованим маємо вважати кореневий наголос у множині й лише прийнятним (можливим) – флексійний?

Ознайомтеся з роздумами на цю ж тему Івана Вихованця.

В українській мові наголошення слів і їхніх форм часто зумовлює розрізненні їхніх лексичних і граматичних значень. Наголошення *свѣта* (родовий відмінок однини) і *свѣта́* (називний відмінок множини) чітко виокремлює відмінкові форми однини і множини. Тож таке наголошення, що диференціює відмінкові форми того самого слова, є закономірним, а тому й основним. У сполуках із числівниками два, три і чотири наголос припадає на перший склад, наприклад: два *свѣта*, три *свѣта* (І. Вихованець. Розмовляймо українською : мовознавчі етюди. Київ : Унів. вид-во ПУЛЬСАРИ, 2012. С. 119.).

Які аргументи щодо наголошування слова *свѣто* наводить мовознавець?

Якого висновку можна дійти щодо літературної норми, зіставивши ці два наукові етюди?

До слова, Олександр Авраменко у відомих відеоуроках (<https://www.youtube.com/watch?v=aP2WenwLaH4>) зазначає, що словники дозволяють подвійне наголошування іменника *свѣто* у множині (*свѣта* і *свѣта́*) й обидві ці форми однаково нормативні.

2. Прочитайте уривок роману «Вавілон на Гудзоні» (Київ: Молодь, 1985. С. 66).

“А понад усе – піцца. Піцца, піцца, піцца. Італійська піцца – як сіцилійська мафія. Вона тебе підстерігає на кожному кроці, за кожним рогом, кричить з кожного вікна, з кожного даху, з кожної крамниці, з кожного фасаду” (О. Черногуз).

Подумайте, про яку ознаку літературної норми можна говорити на прикладі цього фрагмента. Свою думку доведіть.

3. Незмінювані іменники в українській мові мають певні особливості у визначенні належності до того чи того роду. Скажімо, назви тварин – це іменники чоловічого роду (шимпанзе, поні, кенгуру). Однак Словник-довідник з культури української мови подає слово *кенгуру* як іменник і чоловічого роду, і жіночого (при вказівці на самку): *Кенгуру годувала малят*. В умовах контексту, коли йдеться про самку, іменник *шимпанзе* теж може бути жіночого роду. Це ж стосується іменникового номена *колібри*.

Як Ви вважаєте, чи таке уточнення виправдане?

Що Ви можете сказати про літературну норму з огляду на зазначене?

Література

1. Бабич Н.Д. Практична стилістика і культура української мови : навч. посібник. Львів : Світ, 2003. 432 с.
2. Грінченко Б.Д. Словарь української мови. Т. 1–4. Київ : Лексикон, 1996. (репринтне видання).
3. Демська О. Українська мова. Подорож із Бад-Емса до Страсбурга. Харків : Віват, 2024. 304 с.
4. Дудик П.С. Стилiстика української мови : навчальний посiбник. Київ : Видавничий центр «Академія», 2005. 368 с.
5. Карпіловська Євгенія. Норма в сучасному українському словотворенні: зразок і реальність. *Культура слова*. 2011. Вип. 74. С. 43–51.
6. Коць Т. Теоретичні засади вивчення мовної норми. *Мовознавство*. 2017. № 4. С. 59–64.
7. Культура мови : від теорії до практики : монографія / Л. Струганець, О. Бобесюк, О. Веремчук та ін. ; за ред. Л. Струганець. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2015. 216 с.
8. Літературна норма і мовна практика / Єрмоленко С.Я, Биби́к С.П., Коць Т.А. та ін. ; за ред. С.Я. Єрмоленко. Київ, 2013. 320 с.
9. Назаренко М. Суржик і чистота, або Чому це “відвратітельно”. *Укрінформ*. 21.02.2022. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3408444-surzik-i-cistota-abo-comu-ce-vidvratitelno.html>
10. Пилинський М.М. Мовна норма і стиль. Київ : Наукова думка, 1976. 288 с.
11. Струганець Л.В. Культура мови. Словник термінів. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2000. 88 с.
12. Струганець Л. Диференційні ознаки норми літературної мови. *Культура слова*. 2011. Вип. 74. С. 34–43.

КОМУНІКАТИВНІ ОЗНАКИ КУЛЬТУРИ МОВЛЕННЯ

З історії дослідження якостей літературної мови.

Визначення комунікативних ознак літературної мови

Дослідження комунікативних ознак мовлення має давню історію, яка сягає античних часів. Ритори того часу називали їх ідеями. Скажімо, Діоген Лаертій виокремлював п'ять позитивних якостей мови: чистоту, чіткість, лаконічність, доречність, красу. Аристотель вважав необхідними для мови оратора ясність, правильність, розлогість, стислість, красу. Деметрій Фалерський звертає увагу на простоту, природність, легкість, пишність, вишуканість, величність, ясність, жвавність, точність мови.

Українське красномовство має багату спадщину. Знаними ораторами Русі були митрополит Іларіон, Ярослав Мудрий, Володимир Мономах, Кирило Туровський. У 16–17 ст. проповідники Лазар Баранович, Іонакентій Галятовський, Феофан Прокопович відзначали логічність, емоційність, милозвучність, образність та ефективність висловлення.

В україністиці проблеми культури мови були центральними в наукових дослідженнях кінця 19 – початку 20 ст. Поштовхом слугували розвідки науковців Празького лінгвістичного гуртка, які виділили три характеристики мови: стійкість, ясну й легку передачу найрізноманітніших відтінків, оригінальність. Їхні праці стали теоретичним підґрунтям для культуромовних студій. Саме розвиток у мові необхідних їй літературному варіантові властивостей вважали завданням культури мови як науки.

Українські дослідники увагу зосередили на практичних аспектах культури мови. О. Курило обґрунтовує образність як специфічну ознаку народної мови, а І. Огієнко називає п'ять найголовніших вимог до доброї літературної мови: правильність, ясність, чистота, багатство, милозвучність. Упродовж 20 ст. культура мови виокремилась у самостійну галузь, що зумовило активніші наукові пошуки в цьому напрямку. Знаковими є праці Л. Булаховського, М. Жовтобрюха, А. Коваль, які під різними дефініціями називали такі комунікативні

ознаки, як ясність, точність, багатство, естетичність, правильність, чистота, логічність, стислість, доречність, виразність, краса. У сучасному мовознавстві Н. Бабич чітко виокремила низку комунікативних ознак: правильність, точність, логічність, багатство, чистоту, доречність, достатність, ясність, виразність, емоційність (Бабич 2003, с. 245). Л. Струганець виділяє ще образність, доступність, стислість, змістовність, естетичність, дієвість (ефективність) (Культура мови 2015, с. 42). Загалом нараховують понад п'ятдесят комунікативних ознак, найчастіше серед яких називають правильність, точність, логічність, чистоту, образність, виразність, багатство, доречність, доступність, ясність. Їх трактують як позитивні. Протилежні якості мови теж виокремили ще античні ритори: складні слова, незвичні вислови, недоречні епітети і незрозумілі метафори. Сьогодні негативними характеристиками мови вважають вульгаризацію, бюрократизацію, двозначність мови, слова-паразити, необґрунтоване використання нестандартної лексики, запозичень, мовних кліше.

Попри теоретичну розробленість цього питання, залишається невирішеним питання дефініції терміна *комунікативні ознаки*, бо нема спільних критеріїв їхнього виділення та єдиної класифікації. Серед різних визначень назвемо таке: “комунікативні ознаки мови – це реальні властивості, характеристики її змістового наповнення й формального вираження” (Культура мови 2015).

Основні комунікативні ознаки культури мовлення

У центрі комунікативних ознак мови є **правильність** – строга відповідність чинним нормам. Саме це забезпечує взаєморозуміння та єдність, тобто дає змогу долучитись іншим комунікативним якостям. Основним лінгвальним ідентифікатором правильності є дотримання всіх норм, тобто якнайкраще опанування орфоепічних, акцентуаційних, лексичних, словотвірних, морфологічних, синтаксичних, стилістичних, орфографічних та пунктуаційних норм української літературної мови. Широкий розвиток мови, багатство її лексики та фразеології, точність фонетичних і граматичних форм мови, узвичаєність усіх мовних норм

дає змогу досягти належного рівень мовленнєвої правильності й культури кожного, хто послуговується мовою.

Точність розглядають у двох аспектах: точність предметну (відповідність слова й позначуваного ним предмета) і точність понятійну (відповідність змісту й виражених ним понять). Точність зумовлюють, по-перше, знання предмета розмови, по-друге, знання мови, по-третє, уміння мовця зіставити знання мови з дійсністю. Точним називають мовлення, в якому вжиті в контексті слова повністю відповідають мовним значенням. Цього досягають правильним слововживанням, відбором якнайточнішого мовного засобу, розмежуванням значень багатозначних слів, паронімів і синонімів. Лінгвальними показниками точності є найдоречніший вибір синоніма, чітке відмежування складників полісемії, розрізнення омонімії, знання значень маркованих слів, розуміння вузькоспеціалізованих слів із різних галузей знань.

Логічність як ознака культури мовлення залежить від ступеня володіння прийомами розумової діяльності, від знання законів логіки. У її основі – знання об'єктивної реальної дійсності. На логічність мовлення впливає логіка пізнання й навички логічного мислення, завдяки яким нагромаджуємо знання й передаємо їх адресатові; знання мовних засобів, якими можна вербалізувати думку; знання техніки смислової зв'язності, тобто логіки викладу.

Логічним є мовлення, в якому сполучення слів несуперечливе; слова розташовано послідовно, відповідно до розвитку думки; не порушено смислові, структурні, інтонаційні та експресивні зв'язки.

Логічні помилки зумовлює:

- поєднання логічно несумісних слів: *страшно красивий, жахливо великодушний* (але оксюморон: *солодка мука, голосно мовчати*);

- уведення у фразу зайвих слів (плеонаризми, тавтологія): *сьогоднішній день, моє особисте бачення*;

- порушення порядку слів у простому реченні або порядку розташування частин складного речення: *Декламатор виконував твір, якого ми вперше чули* (*Декламатор, якого ми вперше чули, виконував твір*);

- порушення хронологічності викладу;

- підміна особової форми дієслова активного стану стилістично неправомірною формою зворотньо-середнього стану: *я вибачаюсь (вибачте мені), запрошуються (запрошуємо)*;

- неправильна побудова однорідного ряду: *письменники і поети, діти і люди*;

- недоречне вживання дієприслівникових зворотів у конструкціях, в яких дія присудка й дія, зазначена у звороті, стосуються не одного підмета: *Прийшовши додому, йому дали лист (Коли він прийшов додому, йому дали листа)*;

- неправильне утворення аналітичних граматичних форм: *буду читав (буду читати)*;

- порушення смислового зв'язку між окремими частинами тексту: *На футбольне поле вивезли два мінітрактори, які ремонтували інженери. Вони працювали цілий день (мінітрактори чи інженери?)*;

- неправильний поділ тексту на логічні частини, виділення абзаців;

- відсутність у тексті чіткої структури (вступ, основна частина, кінцівка).

Багатство мовлення полягає у використанні семантично й стилістично відмінних одиниць чи таких однозначних одиниць, які різняться словотворчими або граматичними ознаками. Багатство передбачає велику кількість мовних одиниць, **різноманітність** – це вираження однієї думки різними способами й засобами. Перша ознака має в основі поняття кількості, друга – якості, проте обидві ці комунікативні якості культури мови взаємозалежні (Бабич 2003, с. 305).

Багатства й різноманітності мовлення можна досягти шляхом залучення до активного словника значної кількості слів; формування навичок творчого, стилістично доречного використання різноманітних структур словосполучень і речень; опанування системою типових інтонацій задля видозміни мовлення; критичного ставлення до одноманітного та бідного мовлення.

Як зазначає Н. Бабич, **чистота** мовлення передбачає три компоненти: в орфоєпії – це правильна літературно-нормативна вимова; у слововживанні – відсутність позалітературних елементів: діалектизмів, вульгаризмів, канцеляризмів, плеонаризмів, макаронізмів, слів-паразитів,

просторічної лексики тощо; в інтонаційному аспекті – це відповідність інтонації змістові та експресії висловлення, відсутність брутальних, лайливих, лицемірних тонів (Бабич 2003, с. 315).

Щодо слововживання, то зрідка позалітературні елементи можна вживати з стилістичною метою. Скажімо, просторічні слова мають знижений (згрубілий, іронічний) колорит, вони властиві розмовно-оповідним різновидам мовлення (бідолаха, брехун, скиглити, пуцупити, змахувати), часом допустимі в публіцистичному або художньому стилях. За функціями жаргонізми близькі до просторічних слів, проте більше пов'язані з певною соціальною групою. У літературній мові їх можна вживати з метою стилізації чи індивідуалізації мови дійових осіб. Діалектизми в розмовному стилі виконують номінативну функцію, а в художньому – художньо-зображувальну (відображення місцевого колориту, типізація характерів). У науковому стилі вони або термінологізуються, або слугують ілюстративним матеріалом. Канцеляризми та професіоналізми поза офіційно-діловою і професійно-виробничою сферою позбавляють мову простоти, образності, емоційності. Вживання лайливих і вульгарних слів погано характеризує мовця, створює конфліктні ситуації, хоча деякі з них втратили вульгарний зміст і є виявом вищої міри експресії у вигуківих афективних фразах (*Чорт побери! Ну й хамство!*).

Доречність – це ознака культури мовлення, яка організовує його точність, логічність, виразність, чистоту, вимагає добору тих мовних засобів, що відповідають змістові, характерові, експресії повідомлення. Доречне мовлення відповідає ситуації та меті спілкування.

Петро Дудик зазначає, що доречність мовлення – неодмінна ознака стилістично довершеного, бездоганного семантично та структурно мовлення. Реалізовано її тоді, коли певні ресурси мови – фонетичні, лексичні, фразеологічні й граматичні – повністю відповідають ситуації та меті висловлення, їх використовують доцільно й ефективно (Дудик 2005, с. 321).

Задля досягнення доречності необхідно враховувати певні фактори: конкретні умови та мету висловлення, адресата мовлення, психологічний стан учасників комунікації тощо.

Виразність мовлення – комунікативна якість мови, яка привертає увагу формою, логічним або емоційним підкресленням.

Мова має багаті ресурси виражальних засобів, серед яких – виражальні засоби художнього мовлення й виражальні засоби звукового мовлення. Перші – це тропи, слова звукового й зорового зображення, емоційно-оцінна лексика, синтаксичне конструювання тексту тощо; другі – якість і сила виділення вагомого слова, видозміни голосу, зупинки в мовленні, темп, емоційна тональність мовлення, що передає настрій, оцінку сприйнятого (Бабич 2003, с. 333).

Ця комунікативна якість корелює з образністю в розумінні Л. Струганець: **образність** мови орієнтована на виникнення додаткових асоціативних зв'язків, тобто реалізується застосуванням стилістичних тропів і фігур (Культура мови 2015, с. 53).

Змістовність мовлення зумовлює інформативне наповнення, відповідність висловлення темі повідомлення. Змістовність передбачає повне розкриття предмета розмови. На переконання Л. Струганець, ця ознака об'єднує такі лінгвальні показники: інформативне наповнення висловлення, підпорядкування обраній темі, розкриття теми завдяки оптимальній кількості мовних знаків, відсутність повторів (Культура мови 2015, с. 54).

Доступність мовлення передбачає його зрозумілість співрозмовникові. Цього досягають добором лексики, врахуванням особливостей адресата. Тож варто уникати надуживання іншомовних слів, вузькоспеціалізованих термінів, рідковживаних номенів.

Завдяки **експресивності** мовлення виражає почуття, настрої, переживання особистості щодо висловленого. Цю комунікативну ознаку реалізує інтонація мовця, лексичний та граматичний лад мовлення завдяки використанню експресивно забарвленої лексики, стилістичних фігур і тропів.

Запитання і завдання до теми

1. Як Ви розумієте поняття *комунікативні ознаки мовлення*?
2. Назвіть основні комунікативні ознаки культури мовлення.
3. Охарактеризуйте логічні помилки мовлення.

4. Яка лексика засмічує мовлення, суперечить його чистоті?
5. Назвіть виражальні засоби художнього мовлення та виражальні засоби звукового мовлення.

Міркуємо

1. Прочитайте уривок з роману «Повернення придурків» (Дерево бодхі. Повернення придурків : романи. Львів : ЛА Піраміда, 2011. С. 77).

Тож після кількох годин роздумів у словесній лабораторії я склав таке оголошення:

*«Загубилася дівчина.
Гарна, як квітка,
Спритна, мов білочка,
Світла, ніби сонечко.*

*Хто її бачив, скажіть це, будь ласка, нам.
Ми з Мулою дуже шукаємо її» (П. Яценко).*

Як Ви вважаєте, чи хтось відгукнеться на це оголошення? Чому? Яких комунікативних ознак цьому оголошенню бракує?

2. Прочитайте діалог. Поміркуйте, яких комунікативних ознак мовлення не дотримано.

Співрозмовник 1 (до Співрозмовника 3): Люба, на обіді прошу говорити лише фрази “Усе чудово!”, “Я в захваті!”, “Дивовижно!”, “Як вони приготували такий смачний соус!”.

За столом.

Співрозмовник 2: Чи подобається вам готель?

Співрозмовник 3: Я в захваті!

Співрозмовник 1 (до Співрозмовника 2): Як Ваша бабуся? Я чув нездужає.

Співрозмовник 2: Так. Вона важко хвора. Лікарі дають 2–3 місяці.

Співрозмовник 3: Дивовижно! Я в захваті! Божественний соус!

Література

1. Бабич Н. Д. Практична стилістика і культура української мови : навч. посібник. Львів : Світ, 2003. 432 с.
2. Дудик П. С. Стилiстика української мови : навчальний посiбник. Київ : Видавничий центр «Академія», 2005. 368 с.
3. Климова К. Я. Основи культури і техніки мовлення : навч. посiбник. 2-ге вид., випр. і доп. Київ : Ліра – К, 2006. 240 с.
4. Культура мови : від теорії до практики : монографія / Л. Струганець, О. Бобесюк, О. Веремчук та ін. ; за ред. Л. Струганець. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2015. 216 с.
5. Струганець Л. В. Культура мови. Словник термінів. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2000. 88 с.

ВИРАЖАЛЬНІ ЗАСОБИ ХУДОЖНЬОГО СТИЛЮ. ВИКОРИСТАННЯ ТРОПІВ ЯК ЗАСОБІВ ВИРАЗНОСТІ Й ОБРАЗНОСТІ. СИНТАКСИЧНІ ФІГУРИ

Типи мовлення і тексту. Поняття про дискурс

Мовлення – це форма побутування живої мови, мовна діяльність, вияв мови. Поняття мовлення охоплює зокрема такий конкретний аспект мови, як текст письмове відображення чи усне повторення процесів висловлювання й результат цих процесів. “Текст – писемний або усний мовленнєвий масив, найчастіше багатослівна семантична й граматична єдність, утворена одним чи кількома реченнями, що виражає завершену думку” (Українська мова 2000).

Класифікація текстів досить строката. Розрізняють функціональну типологію, в основі якої соціальні функції та сфера застосування текстів, структурну типологію, яка досліджує внутрішню організацію текстів, і стилістичну, що аналізує зіставлення стилів і типів текстів. Тип тексту – це своєрідний клас одиниць із однаковою функціональною специфікою та майже однаковою мовною й стилістичною актуалізацією. Найпоширенішими ознаками текстів є: а) тематичний зміст, стиль і композиційна будова; б) низка диференційних ознак (усний – письмовий, монолог – діалог, спонтанний – підготовлений, одноадресний – поліадресний тощо); в) внутрішньотекстуальні якості (закономірності побудови) ; г) екстратекстуальні чинники, тобто реальні умови комунікації (ситуація, сфера, контекст) (Шепель, Панченко 2016).

За функціонально-смісловим призначенням тексти поділяють на розповіді, роздуми (міркування), описи.

Розповідь – це повідомлення про розвиток певних подій. Узагальнено схему розповіді можна зобразити так: початок дії, розвиток дії та її кінець.

Опис – це вербалізація певних ознак, властивостей предмета чи явища. В описі охарактеризовано людей, предмети, явища природи, вказано їхні головні, суттєві ознаки. Найголовніше в описі – подати точно та яскраве уявлення про предмет мовлення.

Роздум (міркування) містить виклад причин якостей, ознак, подій. Такий текст складається з трьох частин: тези – основного твердження; доказів, аргументів на підтвердження тези; висновку, що випливає з доказів. Роздум відображає причино-наслідкові зв'язки.

Мова, мовлення реалізуються в конкретному часі й просторі, на тлі різноманітних немовних чинників (позалінгвальних, соціальних, психологічних, ситуативних тощо). У такому контексті ведуть мову про дискурс – зв'язний текст разом з екстралінгвальними (позамовними) чинниками. Створений кимось текст унаслідок інтерпретації адресата (читача, дослідника) набуває індивідуального особистісного смислу – стає дискурсом. Скажімо, у художньому творі текст лише один із його компонентів. Художній ефект виникає тоді, коли текст накладається на складний комплекс життєвих та ідейно-естетичних уявлень адресата, тобто дискурс – це текст, позначений діяльністю адресата (Загнітко 2020, с. 139).

Мова художнього твору, її особливості

Мова художньої літератури й літературна мова – історично взаємопов'язані, але типологічно різні феномени. Їхнє розмежування умотивоване тенденцією до стандартизації літературної мови та прагненням до індивідуалізації та естетизації висловлення в авторських ідіостилях. Мова художньої літератури демонструє виразну тенденцію до індивідуалізації висловлення, до пошуку таких засобів мовної виразності, які б асоціювалися з індивідуальною мовотворчістю, з мовним новаторством і мовною творчістю. Типологічні ознаки мови художньої літератури – політематичність (ословлює всі сфери життя та діяльності людини), здатність залучати одиниці з інших сфер функціонування мови (Літературна норма 2013, с. 8, с. 43)

Художній твір – це замкнена система словесно-художніх образів, що є єдністю контексту слів, контексту художніх образів і контексту ідей. Особливостями художнього твору є виражена мовностилістичними засобами система художніх образів: у такому творі слово, зберігаючи комунікативний потенціал, стає ще засобом створення художнього образу, засобом художнього мислення. Тож

слова вживають і в прямому, і в переносному значеннях. Скажімо, синоніми – різні за звучанням, але близькі за значенням слова. Нагромадження синонімів у тексті є в основі таких стилістичних фігур, як градація (ґрунтується на розташуванні слів за наростанням чи спадом їхніх семантичних чи емоційно-експресивних якостей), ампліфікація (нагромадження синонімійних або однотипних мовних одиниць для зображення чогось): *Аби без брехливих словесних лавин - Горіти, палати, палити, не скніти І разом до вогнених меж долетіти!* (В. Котович); *Реклами виблискували, горіли, миготіли, мерехтіли, аж я ледь не осліп* (О. Черногуз); *Перекручено, панове, переорано. Все огуджено, одурено, очорнено* (В. Котович).

Антоніми є оригінальним художньо-зображувальним засобом мови, що передають контрастність понять, явищ тощо. Така лексика формує антитезу – мовний зворот, у якому протиставлено думки, явища, риси характеру тощо для посилення враження від мовленого: *І коли любов спливла піснею Комусь ранньою, комусь пізньою, Стали гості д'нам все проситися, Лиш на мене щоб подивитися* (В. Котович); Поєднання контрастних понять передбачає й оксиморон: *Ділові американці цілеспрямовано, не кваплячись, поспішали* (О. Черногуз).

Для словесної гри слугують пароніми – близькі за звучанням, але різні за значенням слова. Інші групи лексики теж вплітають у художній текст із певною стилістичною метою: архаїзми, історизми передають історичний колорит, неологізми увиразнюють текст, діалектизми відтворюють мовний колорит краю або, так як і жаргонізми та вульгаризми, індивідуалізують мовлення героїв, характеризують їх.

Однак найсуттєвішим для лінгвістичного аналізу є семантичний параметр тексту та його функціонально-комунікативна значимість. У такому випадку ведуть мову про контекст і підтекст. Контекст – це змістово обмежений відрізок мовлення, що дає змогу визначити смисл слова, виразу чи речення в його складі для встановлення граматичних словоформ, для характеристики синтаксичних структур і для з'ясування стилістичного функціонування слів або висловів. Підтекст – це вербально не виражена, прихована інформація,

виявлена в процесі читання (слухання) тексту на основі змістово-фактуальної інформації та асоціативних і конотативних значень.

Мова художньої літератури – це естетично організована мовна система, виявлена в певних стилях (белетристичному, поетичному тощо) та в індивідуальних стилях (ідіостілях) письменників, втілена в їхньому художньому мовленні (текстах). Ідіолект – це сукупність формальних і стилістичних особливостей, характерних для мови конкретної людини; це властива кожному мовцеві манера висловлюватись, спілкуватись у різних ситуаціях, своєрідний індивідуальний словник (Загнітко 2020, с. 240).

Тропи як засоби виразності й образності

Поняття *виразність*, окрім власне технічних характеристик мовлення, поєднує два взаємозалежні аспекти: *емоційну насиченість* (експресивність) та *образність* (зображувальність). Емоційність мовлення – це його комунікативна якість, що втілює почуття, переживання, настрої, суб'єктивне ставлення мовця до висловлюваного. Цю ознаку реалізує інтонація, експресивно забарвлена лексика, особливий граматичний лад, стилістичні фігури і тропи. Образність мовлення творять додаткові асоціативні зв'язки, які виникають завдяки уживанню слів і словосполучень у нетиповому контексті. Насамперед йдеться про стилістичні фігури та тропи, вплетення яких у висловлення є засобом впливу на аудиторію. Образотворчим потенціалом володіють фонетичні, лексико-фразеологічні, морфемно-словотвірні та синтаксичні засоби (Культура мови 2015, с. 53–55).

Витворення художніх образів у творі можливе завдяки внутрішнім (семантичним) зв'язкам слів, які зумовлюють найрізноманітніші трансформації, модифікації значень. Тропи – мовні звороти, у яких слово або словосполучення вжиті в переносному значенні й служать засобом надання мові образності, виразності, естетичності. Найчастіше вдаються до порівнянь, епітетів, метафор, метонімії, синекдохи, алегорії, уособлення, гіперболи, літоти, іронії,

алогізмів, перифраз, антономазії, алітерації, асонанса тощо (Струганець 2000, с. 70).

Порівняння – троп, побудований на зіставленні двох явищ, предметів, фактів для тлумачення одного за допомогою іншого. Розрізняють три типи порівнянь: 1) сполучникові, у складі яких є сполучники *як, мов, немов, ніби, нібито*: *Білий, як сніг, птах летів у небі* (О. Максимчук); 2) безсполучникові структури на зразок *нагадував (когось, щось), був схожий, скидався*, а також орудний порівняльний: *Круглою мискою світив місяць* (О. Максимчук); 3) структури з порівняльно-модальними частками, скажімо, зі стилістично маркованими *яко, гейби*, що є засобами стилізації художньої оповіді: *Вслухаюсь, Ганно, в цей гомін, і тішить він мене, гейби хлопчачка* (М. Стельмах). Виокремлюють також заперечні порівняння: *Грива була вогняна. Не руда, не чорна, не гніда і не брунатна* (О. Максимчук). Часто вживані порівняння називають постійними: *На зеленому листку латаття сидів мокрий як хлющ дракон з одним зеленим крилом* (О. Максимчук).

Епітет – художнє означення, що виділяє й образно характеризує певну рису явища, предмета, поняття, дії: *Довкола - куди лише зір сягав - палахкотіли маки. Ніжні пелюстки тріпотіли під вітром... Червоні голівки злилися в суцільне полотно, і під копитами розкинувся багряний килим* (О. Максимчук); *У моєму весняному серці Заспівали любов солов'ї, І зійшлися в щасливому герці Сині очі – твої і мої* (В. Котович). Постійний епітет є регулярним означенням, бо називає найбільш показові елементи змісту: *синє море, чорні брови, вороний кінь*. Контекстуально-авторським називають епітет, який виділяє не постійну ознаку предмета, а характерну за певних обставин у певному конкретному контексті: *З неба кострубатого колючий сніжок* (А. Пашко).

Метафора – троп, витворений завдяки вживанню слів у переносному значенні на основі аналогії, подібності (за кольором, формою, призначенням тощо). Метафора виникає внаслідок переносу прямого значення слова на об'єкт, якому ця дія або якість традиційно

не властиві. Диференціюють метафори на прості, що ґрунтуються на зближенні предметів чи явищ за однією ознакою, і на розгорнуті, побудовані на кількох різних асоціаціях між предметами й явищами (Струганець 2000, с. 35–36). Загальномовні метафори не створюють виразного стилістичного ефекту (ходять чутки) на відміну від індивідуально-авторської метафори: *Скорботи листя опада на дно душі (М. Рильський)*.

Уособлення – троп, в основі якого перенесення ознак і характеристик людини чи живої особи на неживі предмети, явища та абстрактні поняття: *Дивувалася зима: Як посміли над сніг Проклюнутись квітки, Запахуці, дрібні? (І. Франко)*.

Метонімія – троп, витворений за перенесення значення за суміжністю. Скажімо, назву матеріалу вжито як назву речі, назву місцевості – як назву її мешканців: *Гомоніла Україна, Довго гомоніла... (Т. Шевченко)*.

Антономазія – троп, один із видів метонімії, суть якого в тому, що відоме власне ім'я вжито як загальну назву особи з рисами носія імені: *Отелло - ревнивець, Каїн – братовбивця*.

Синекдоха – троп, вибудований на основі кількісної заміни: однину вжито замість множини, частину замість цілого, видову назву замість родової: *сто шабель (сто бійців), капелюх зник у натовпі*.

Алегорія – троп, який полягає у втіленні абстрактного поняття в конкретному художньому образі: *хитрість – лисиця, підступність – змія, впертість – осел* тощо.

Гіпербола – троп, суть якого полягає у виразному перебільшенні розмірів, рис, характеристик, ознак предмета чи явища: *Увесь цей світ до твоїх ніг, Увесь цей світ не вартий сліз твоїх (С. Танчинець); Тільки він мене до зірок підніс І в любові тій до небес доріс (В. Котович)*.

Літота – троп, побудований на применшенні ознаки предмета: *О принесть як не надію, То крихту рідної землі... (Олександр Олесь)*

Іронія – троп, суть якого полягає у введенні слова або вислову в контекст, в якому вони набувають значення протилежного змісту.

Метою іронії є насмішка, глузування, осуд, які вербально схоплено. Здавна іронія – інструмент сатири, сарказму, а ще гумору. Саме доброзичливий характер гумору, здатність дарувати позитивні емоції робить його важливим в дитячій поезії:

Равлик-школярик

*Равлик повз до школи хутко.
Захопив рюкзак і куртку,
До кишень захвав три груші –
Поспішав до школи дуже.
За два дні проповз два кроки.
Дальній путь – ото морока.
Мама в рюкзачок збрала
Шість підручників, лекало,
Зошит, ручку й олівець,
Гумку, фарби. Навпростець
Равлик повз через яруги.
Он і школа вже за лугом.
Груші схрумав по дорозі.
Школа дзвоник. Пізня осінь.
Листопад. Деревя кволі.
Всі від вересня у школі (В. Вакуленко)*

Алогізм – троп, що полягає в навмисному порушенні логічних зв'язків у мові для створення комізму, іронії: *ті книжки, що в церкві читають: єрмолой, бермолой, савгирю і ще тую, що телятиною обшита; Хрест на мені, хрест на спині, уся в хрестах, як овечка в реп'яхах* (з молитви баби Палажски – Іван Нечуй-Левицький).

Перифраз – троп, що полягає у непрямому описовому найменуванні предметів і явищ дійсності: *голубі артерії – ріки, чорне золото – нафта*.

Дбаючи про милозвучність художньої мови, письменник використовує і багаті фонетичні можливості словесного звучання для

створення «звукових образів». Так, одним із фонетичних засобів в художній мові є *алітерація* – троп, що полягає в доборі слів з повторюваними однаковими приголосними звуками в реченні, строфі для підсилення виразності: *Тінь там тоне, тінь там десь...* (П. Тичина).

Асонанс – троп, що полягає в повторенні однакових голосних звуків: *Впали роси на покоси, Засвітилися навколо. Там дівча ходило босе, Білу ніжку проколало* (Д. Павличко).

Синтаксичні структури

Засобами творення образності й емоційності тексту є стилістичні фігури. Окрім уже названих, схарактеризуємо ще такі: *еліпс* – пропуск слова чи словосполучення: *Орлом сизокрилим літає, ширяє, Аж небо блакитне широкими б'є* (Т. Шевченко); *замовчування* – обірване речення, що дозволяє домислити фразу: *Самотнім ти, Тарасе, мусив вмерти. Ти ж знаєш, Хто самотнім умирав...* (В. Котович); *плеоназм* – поєднання слів, близьких за значенням: *думати-гадати*; *тавтологія* – поєднання однокорневих слів: *Була для мене дивна дивина оця почвара* (Юрій Клен); *асиндетон* – пропуск сполучників між структурними частинами тексту: *Пливе перон за сизими шибками. Туман... Шлагбаум... Тиша... Переїзд...* (Л. Костенко); *полісиндетон* – нагромадження сполучників та інших службових частин мови: *І гусне крик. Довліє злоба дневі. І спроневіра спалює чого, і дивен див біжить поверхи древа, і ніч біжить – поверхи давніх днів, і тінь лягла на заволоку часу* (В. Стус); *парцеляція* – поділ простих і складних речень на самостійні компоненти: *Йти. Мовчати. Нащо стежка? На узліссі. Яругами* (В. Чумак); *Що ж тут дивного? Я його – теж. Щиро. Віддано. І без меж* (В. Котович); *риторичні фігури*: *звертання, вигуки, запитання*: *Ти, краю мій, мене впізнаєш?* (В. Стус), *Однак чому терор великий чи малий узагалі мав бути? Це питання, звісно, риторичне* (О. Демська).

Період – це розгорнуте поширене просте або багаточленне складне речення, для якого характерні єдність теми, вичерпна повнота

змісту й гармонійність синтаксичної структури. За будовою та інтонаційним оформленням період поділяють на дві частини: попередню і заключну. Першу частину варто вимовляти з поступовим підвищенням голосу, після паузи ж голос помітно знижують (Загнітко 2020, с. 548). Період сприяє музичності й ритмічності, синтаксичній довершеності, єдності, багатоманітності, стислості, лаконічності, емоційності, експресивності, піднесеності мови:

*Коли весна рожева прилетить
І землю всю вбере і завітчає,
Коли зелений гай ласкаво зашумить
І стоголосо заспіває,
Коли весні зрадіє світ увесь
І заблищить в щасливій долі,
І ти одна, в квітках і травах, в полі десь,
Серед весни, краси і волі
Не зможеш більше серця зупинить,
Що в грудях буде битись, мов шалене,
І скрикнеш, – знай, не долетить
Уже твій скрик тоді до мене... (О. Олесь)*

Надфразна єдність (або складне синтаксичне ціле) – це композиційно-синтаксична конструкція, яка об'єднує кілька одиниць, змістово завершених і структурно цілісних завдяки майстерному поєднанню лексичних, граматичних, інтонаційних засобів: Мова – наша зброя, якщо ми служимо народові, що нас породив, вигодував і виховав. Мова – втілення думки. Що багатша думка, то багатша мова. Любімо її, розвиваймо її. Борімося за красу мови, за правильність мови, за багатство мови (М. Рильський).

Запитання та завдання до теми

1. Як пов'язані мовлення і текст?
2. На основі яких параметрів класифікують тексти?
3. Окресліть особливості мови художнього твору.

4. Охарактеризуйте найпоширеніші тропи.
5. Назвіть поширені стилістичні фігури.

Пошукове завдання

1. Випишіть із художньої літератури приклади, які б ілюстрували найпоширеніші тропи та стилістичні фігури.

Література

1. Бабич Н. Д. Практична стилістика і культура української мови : навч. посібник. Львів : Світ, 2003. 432 с.
2. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики : підручник. Київ : Академія, 2004. 344 с.
3. Дудик П. С. Стилiстика української мови : навчальний посiбник. Київ : Видавничий центр «Академія», 2005. 368 с.
4. Загнітко А. Сучасний лінгвістичний словник. Вінниця : ТВОРИ, 2020. 920 с.
5. Культура мови : від теорії до практики : монографія / Л. Струганець, О. Бобесюк, О. Веремчук та ін. ;[за ред. Л. Струганець. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2015. 216 с.
6. Радевiч-Винницький Я. Етикет і культура спілкування. Львів : СПОЛОМ, 2001. 224 с.
7. Струганець Л. В. Культура мови. Словник термінів. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2000. 88 с.
8. Шепель Ю.О., Панченко О.І. Текст як об'єкт лінгвістики й основа спілкування. *Лінгвістика. Лінгвокультурологія* : зб. наук. пр. : *Іншомовний дискурс : складники, проблеми та навчання* : наукова монографія / за заг. ред Панченко О.І. Шепеля Ю.О. Дніпропетровськ : Акцент ПП, 2016. Т. 9. С. 100–106.
9. Українська мова: Енциклопедія [Електронний ресурс]. Київ : Українська енциклопедія ім. М.П. Бажана, 2000. 752 с. URL: <http://litopys.org.ua/ukrmova/um.htm>

МОВНА ОСОБИСТІТЬ. МОВНОКОМУНІКАТИВНА КОМПЕТЕНЦІЯ. КУЛЬТУРОМОВНА ДІЯЛЬНІСТЬ

Мовна особистість як національний і соціокультурний феномен

У 19 ст. Вільгельм Гумбольдт заклав основи нового напрямку в мовознавчій науці – антропоцентричного. За ним мову досліджували в зв'язку з мисленням людини, її внутрішнім світом та культурними цінностями. Такі праці увиразнювали психологічні, етносоціологічні впливи на мову та концентрувалися на людській особистості як носієві та творцеві мовної картини світу.

В. Гумбольдт, обстоюючи взаємозв'язок мови, мислення, "духу народу", писав: "Духовна своєрідність і будова мови народу перебувають у такому тісному зв'язку одне з одним, що коли є одне, то з нього обов'язково має впливати друге. <...> розумова діяльність і мова допускають та спричиняють тільки такі форми, яких вони потребують. Мова – це ніби зовнішній вияв духу народу...". Безсумнівно, мова виражає духовну самобутність народу, але вона як породження духу ще й впливає на нього (Бацевич 2008).

На такому теоретичному тлі сформульовано закон рідної мови: кожна мова формує свою структуру на основі властивих їй засобів, що акцентує роль мови в процесах етнічної самоідентифікації. Його основоположник – Л. Вайсгербер – уперше запропонував поняття "мовна картина світу". Американські вчені Е. Сепір та Б. Ворф своє бачення цього поняття вклали в гіпотезу лінгвістичної відносності, за якою процеси сприйняття і мислення корелюють із етноспецифічними особливостями структури мови, а дійсність – це впорядкований мовою безперервний потік вражень (Бацевич 2008).

Погляди В. Гумбольдта про нерозривність та взаємовплив мови та духовної сутності народу поділяв український вчений О. Потебня. Дослідник сформулював теорію, що підтвердили вирішальний вплив внутрішньої форми слова на первісне мислення (на стадіях раннього розвитку внутрішня форма була ще прозорою, тож продукувала певні асоціації). Мова, стверджував учений, невіддільна від людини,

народу, їхніх мисленневих особливостей, бо "слово – відома форма думки, закріплена рамка, що визначає круг спостереження і певним чином забарвлює те, за чим спостерігають" (Потебня 1993).

Мовна картина світу – сукупність уявлень людини про довкілля, закріплена в системі значень мови, у її лексико-семантичній підсистемі, в енциклопедичних, тлумачних словниках, у численних мовленневих ситуаціях, текстах різних видів, типів, жанрів, в індивідуальному спілкуванні (Соколовська 2002, с. 87).

Антропоцентризм у мовознавстві спричинив до активного послуговування поняттям мовна особистість. Видається, що це поняття – набуток сучасної лінгвістики, але, як бачимо, його витoki знаходимо в мовній проблематиці багатьох вчених. Яскравим у такому контексті є лінгвофілософське вчення Івана Франка. Мовна особистість трансформується в комунікативну, створюючи комунікативно-прагматичне поле та виявляючись у функціональному, когнітивному, мотиваційному параметрах. Останній – базовий, а його осердям, за І. Франком, є почуття обов'язку. Фундаментальна властивість комунікативної особистості – національне самоусвідомлення й самовизначення. Звернення Франка до європейської філософської думки прислужилося ідеї вироблення української мовної особистості нового, пасіонарного типу – здатної до цілеспрямованої активної діяльності (Яремко, Лужецька 2021, с. 100–106).

Мовна особистість – це носій мови, що знає лінгвістичні поняття й правила, здійснює мовну діяльність, а також має навички активної роботи зі словом, тобто це поєднання мовних знань, умінь, навичок і мовних здібностей, мовної культури, традицій і моди; тож компонентами мовної особистості є:

- мовнокомунікативні суспільні запити, мотиваційні потреби і досконалі компетенції;
- мовні знання і їхнє використання;
- мовна свідомість, усвідомлення себе частиною української мовної спільноти;
- знання концептів і мовних знаків національної культури;
- мовна здатність і мовна здібність;
- мовне чуття, мовний смак;

- естетична мовна поведінка, мовна стійкість (Мацько 2009, с. 27).

Тож термін мовна особистість ключовий в царині культури мови та лінгвостилістики. Н. Бабич зазначає, що мовну особистість формує не побутове мовлення, а інтелектуальні сили, які простежують розвиток смислу, встановлюють причино-наслідкові, умовні, протиставно-зіставні відношення. Необхідними умовами становлення мовної особистості є знання навкілля, найперше історії, знання системи мови, мотиви і цілі, що зумовлюють послуговування мовцем усіми цими знаннями (Бабич 2003, с. 242).

У мові закодовано психологію, культуру, етнографію народу, що визначають національну мовну ідентичність. Тож своєрідність мовної особистості формує мова.

Мовна діяльність. Мовнокомунікативна компетенція як сума знань умінь та характерних рис, що забезпечують людині можливість діяти, застосовуючи специфічні лінгвальні та позалінгвальні засоби

І. Франко мовну діяльність вважав “таємною робітнею духу” мовної особистості, тому опрацьовував значення і вплив мовної діяльності письменників на розвиток української мови.

Лінгвісти віддавна розмежовували знання (компетенцію) та реалізацію цього знання (діяльність). Знання мовної системи необхідне для граматично й семантично правильного конструювання, а реалізація передбачає втілення цих знань на практиці. Згодом вели мову й про те, що знання мови передбачає не лише опанування граматики і лексикону, а й розуміння того, коли їх варто застосовувати. Здатність до мовленнєвої діяльності називають комунікативною компетенцією. Важлива роль у формуванні компетенції належить соціальному середовищу, в якому перебуває мовець.

Комунікативна компетенція охоплює такі компоненти:

- мовна компетенція – знання мовних норм і їхнє втілення у висловленнях;

- соціолінгвістична компетенція – висловлення мають відповідати соціолінгвістичному контексту;

- прагматична компетенція – здатність поєднувати окремі мовні компоненти в зв'язне повідомлення – текст і дискурс.

Мовнокомунікативна компетенція – це здатність мовця ефективно використовувати мовні засоби для виконання комунікативних завдань у різних ситуаціях спілкування (Струганець 2015, с. 72).

Водночас у науковому обігу є поняття мовна компетентність, яке охоплює передбачені компетенцією знання (їхнє практичне засвоєння й усвідомлення) та адекватне їх втілення в спілкуванні.

Культивування літературної мови

І. Огієнко стверджував, що духовну зрілість окремої особи і цілого народу визначає передусім культура його літературної мови, тому “головний рідномовний обов'язок кожного громадянина – працювати на збільшення культури своєї літературної мови” (Огієнко 1991).

Культивування літературної мови, втілення в мовній практиці норм літературної мови, формування мовної особистості є цілеспрямованою мовною діяльністю у сфері культури. За цього втручання в мовну практику має відповідати певним вимогам: підтримувати стабільність літературної мови, яка зумовлена доцільністю, естетичністю та відповідністю сучасній мові; не поглиблювати різницю між розмовною і книжною мовами та залишити можливості для варіантності. Втручання в мову має бути осмислене і виважене: боротьба із засміченням не має перерости в пуристичні крайнощі – надмірне прагнення до вилучення з мови запозичень, неологізмів тощо.

Культивування літературної мови має два аспекти. Перший передбачає підготовку мовознавцями кодифікаційних праць – граматик, словників, правопису. Другий охоплює мовне виховання і мовну освіту, які мають закласти можливості використання усіх

мовних стилів та забезпечити використання державної мови в усіх сферах життя.

Запитання та завдання до теми

1. Як трактують поняття *мовна особистість*?
2. Назвіть складники мовної особистості.
3. Наведіть приклади того, що мова відображає національні особливості.
4. Чи тотожні знання мови та послуговування нею?
5. Чи варто втручатися в мову?
6. Назвіть два аспекти культивування літературної мови. Спроектуйте їх на умови в сучасній Україні.
7. Як кожен мовець може культивувати літературну мову?
8. Які сучасні впливи на мову вважаєте позитивними, а які – негативними?

Міркуємо

1. Прочитайте поезію. Що можна сказати про мовну особистість автора? Яку інформацію Ви враховували?

*Ну й долечка! Прождати на життя –
і всенедочекавшись – померти!
То хто єси? Збагнув бодай тепер ти,
коли немає більше вороття
до давнього, минулого, старого?
Дарма. Ти сам – на белебні живи
і ці нестерпні дні благослови
одним ім'ям – Люципера чи Бога (Стус Василь. Палімпсести.
Вибрані вірші. Київ: А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2023. С. 242).*

Література

1. Бацевич Ф. С. Філософія мови: ысторія лінгвофілософських учень : підручник. Київ : ВЦ "Академія", 2008. 240 с.
2. Соколовська Ж.П. Картина світу та ієрархія сем. *Мовознавство*. 2002. № 6. С. 87–91.
3. Культура мови : від теорії до практики : монографія / Л. Струганець, О. Бобесюк, О. Веремчук та ін. ; за ред. Л. Струганець. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2015. 216 с.
4. Мацько Л. Українська мова в освітньому просторі. Київ : Видавництво НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. 607 с.
5. Огієнко І. Наука про рідномовні обов'язки. Рідномовний Катехизис для вчителів, робітників пера, духовенства, адвокатів, учнів і широкого громадянства. *Слово*. 1991. Ч. 13. Липень. С. 4–5.
6. Потебня А.А. Мисль и язык. Киев : СИНТО, 1993. 192 с.
7. Яремко Я., Лужецька Н. Іван Франко і поступ новітньої лінгвістики. Львів : Апріорі, 2021. 432 с.

МОВНА МАЙСТЕРНІСТЬ. КУЛЬТУРА УСНОГО МОВЛЕННЯ. МОВНИЙ ЕТИКЕТ

Види усного мовлення

За способом взаємодії між комунікантами виділяють монологи, діалоги та полілоги.

Монолог – форма мовлення, яка є результатом активної мовленнєвої діяльності адресанта, розрахованої на пасивне й опосередковане її сприйняття адресатом (Загнітко 2020, с. 465). Найважливіші ознаки монологу: певна тривалість у часі, розгорнутість, однобічний характер висловлювання. Монологи є безпосередні й дистантні, скажімо, теле- і радіопередачі.

Діалог – форма мовлення, для якої характерний обмін повідомленнями між двома мовцями. Це початкова й основна форма спілкування (Загнітко 2020, с. 148). Найвиразнішими рисами діалогу є наявність двох співбесідників, швидкий обмін лаконічними репліками, ситуативна залежність реплік, зорове й слухове сприйняття учасників діалогу, важливість інтонації, тембру, тональності, манери спілкування тощо.

Полілог – розмова між кількома (трьома й більше) особами (Загнітко 2020, с. 568). Найважливіші його ознаки – це ситуативна пов'язаність, порівняно високий рівень спонтанності, приблизно однакова участь у спілкуванні всіх учасників.

Спілкування. Спілкувальний етикет. Антиетикет

Процес спілкування сьогодні вивчають різні науки, зокрема й мовознавчі: культура мови, комунікативна лінгвістика, соціолінгвістика, психолінгвістика тощо. Однозгідного й усталеного потрактування спілкування нема, як і остаточного урегулювання проблеми взаємозв'язку спілкування та комунікації. Здебільшого їх розглядають як загальне і конкретне. Спілкування дефінують як складний процес обміну інформацією (комунікацію), як взаємодію

(інтеракцію), як сприймання (перцепцію). Тож спілкування охоплює багато аспектів.

У спілкуванні виділяють суб'єкт і об'єкт взаємодії, яка беззаперечно має певну мету: ословити свої думки, почуття, переконання, ставлення тощо; з'ясувати погляди співрозмовника; спонукати до дії; переконати тощо. Цієї мети в спілкуванні можна досягти, не досягти або досягти частково, що відповідно визначає ефективність, або дієвість спілкування. Мета спілкування може бути зумовлена гендерними, соціальними, національними, світоглядними тощо причинами.

На спілкування впливають обставини, в яких воно відбувається. Сукупність цих обставин – це комунікативна ситуація, складниками якої є адресант і адресат, саме повідомлення, його зміст, мотивація, цілі, місце і час взаємодії.

Дотримання усталених правил поведінки в спілкуванні називають комунікативним (спілкувальним) етикетом. Він передбачає етикетне використання мовних і позамовних засобів спілкування. Перший із зазначених аспектів охоплює як власне мовний компонент (систему словесних форм ввічливості), так і мовленнєвий (реалізація мовного етикету). Спілкувальний етикет передбачає вдале втілення мовних і позамовних засобів у певних ситуаціях.

Порушення норм спілкування називають антиетикетом. Антиетикет має систему мовних і позамовних засобів, особливі способи їхнього використання та свої поведінкові моделі. Скажімо, слова для негативної оцінки людей, для образливого називання людей за етнічною, віковою, расовою тощо ознаками. У фразеології, до слова, засвідчено багато одиниць з негативною оцінкою. Варто пам'ятати, що ті самі мовні засоби в різних контекстах можуть мати нейтральний, етикетний або неетикетний характер.

Типовим антиетикетним засобом є інвективна лексика – це образливі, лайливі слова. Такі слова вербалізують сильні переживання в критичних ситуаціях. Дослідники зазначають, що ця лексика є заміником фізичної агресії, що дає підстави говорити про її користь. Тож інвективи мають певні функції: психічне розвантаження, вилив негативних емоцій. Для такого мовлення характерне підвищення

гучності голосу, пришвидшення або сповільнення. Лайка як частина спілкування – для заповнення пауз, для вираження стану – це звичка чи потреба, яка рівнозначна залежності. Фонетично, як правило, таке мовлення не відрізняється від етикетного, тоді як афективне послуговування інвективами характеризується підвищенням голосу, зміною тембру, іншими відхиленнями.

Традиційно українці послуговувалися невеликою кількістю лайливих слів – назв тварин і лихого. Експансія ж матюків стала особливо інтенсивною після встановлення радянської влади. Сьогодні інвективна лексика – поширене явище, хоча історично для українців це не характерне. Це – наслідок багатьох чинників і впливів, серед яких особливе місце посідає суспільно-політична ситуація. Нецензурна лексика проникла і в художню літературу. Скажімо, Лесь Подерв'янський вважає нецензурну лексику характерною ознакою сучасного мистецтва і зовсім не цурається її у своїх творах (Середа 2013).

У доробку сучасного українського мовознавства є укладений Л. Ставицькою словник, в якому подано опис обценних слів і висловів з усного мовлення, художньої літератури, публіцистики, фольклору. Пандемічне поширення нецензурщини набуває ознак соціальної катастрофи та викликає справедливе занепокоєння. Водночас у Західній Європі така лексика втратила свою яскравість як мертва, законсервована одноманітність, нерадикальна й неактуальна, тож громадськість з нею не бореться. Така лексика побутує (чому, наскільки – це вже інші питання) в мовленні, тож має отримати адекватну лінгвістичну рефлексію, щоб не провокувати відрив мови від її носія (Ставицька 2008, с. 8, с. 13).

Спілкування в стандартних етикетних ситуаціях: вітання, знайомлення, запрошення, вибачення, прохання, наказ, порада, пропозиція, згода, відмова, привітання, побажання, подяка, зауваження тощо

Стандартні ситуації мають стереотипні мовні та мовленнєві засоби реалізації, що полегшує комунікативну діяльність людини,

адже творять систему готових фраз і мовних формул. Варто лише вдало їх вибрати й реалізувати.

Вітання. Сьогодні побутують як стилістично нейтральні (Доброго ранку!), так і марковані фрази (Дай, Боже, здоров'я!, Здоровенькі були!). Деякі вітання мають розмовний характер (Привіт!, Хелов!), а деякі – аристократичний, інтелігентний колорит (Вітаю! Моє шанування!). Низка вітань прив'язана до релігійних свят (Христос Рождається!, Христос Воскрес!). Сьогодні поширеним є національно-патріотичне вітання Слава Україні! Героям слава!, яке можна почути не лише в Україні, а й на найвідоміших світових заходах (церемонія вручення премії “Оскар”) і в промовах очільників багатьох країн, хоча, до слова, зовсім недавно ФІФА застосовували дисциплінарні та штрафні санкції за гасло. Сьогодні в активний обіг увійшло й військове вітання Бажаю здоров'я! Деякі вітання набувають особливого смислового навантаження, як-от: Доброго вечора! Ми з України! (втілює незламність і винахідливість українців).

Знайомлення. Контакт між людьми передбачає надання комунікативного мінімуму знань, необхідних для спілкування. Надати цю інформацію – це відрекомендуватися. Формулу цієї рекомендації можна вивести так:

Ім'я і прізвище (або лише ім'я, ім'я і по батькові) – посада / статус
/ зв'язок

(Я працюю..., Я друг..., Наші діти в одній групі...)

Ця формула може урізноманітнюватися або ускладнюватися й іншими фразами: Будьмо знайомі! Мені приємно з Вами познайомитися! Мені про Вас розповідали стільки цікавого! тощо.

Запрошення. Спілкування з метою запрошення передбачає звернення з проханням прибути до адресата або відвідати певний захід. Це може бути в усній або письмовій формах. Запрошення різняться стильовою тональністю: нейтральні – підвищені – знижені: Запрошую Вас... – Маю честь запросити... – Приходьте, будь ласка!

Відповідь на запрошення може бути різна:

- Дякую! Вдячний за запрошення! / Добре! Обов'язково буду! З великим задоволенням!

- Дякую / Даруйте / Перепрошую, але я не можу / не маю можливості.

- Дякую! Я постараюся. / Я маю все зважити. / Залежить від обставин.

Вибачення. Комунікативний смисл вибачення полягає в проханні пробачити провину. Це означає, що прохач усвідомив свою помилку й намагається спокутувати провину. Для цього можна послуговуватися мовними засобами Вибачте! Пробачте! Даруйте! Перепрошую!, які можна ускладнювати (мені; будь ласка; якщо Ваша ласка; будьте такі ласкаві тощо), або фразами, що засвідчують визнання вини: Я так завинив! Мені шкода! Я шкодую про свій вчинок!

Скажімо, вибачення в поетки супроводжується проханням:

Прости мені, мій змучений народі,

Що я мовчу. Дозволь мені мовчати! (Л. Костенко)

Наказ – це розпорядження, вказівка. Прохання ж обов'язково передбачає ввічливість. Прохання і наказ втілюють спонукання, тож реалізовані дієсловом у формі наказового способу, хоча імперативні форми утруднюють спілкування, тож варто прагнути пом'якшити таку комунікацію, скажімо, словами ввічливості, дієсловами недоконаного виду (які надають фразі меншої категоричності), дієсловами у формі 1 особи множини (які передають спільне виконання дії) тощо. Українська мова має засоби для вираження спонукального значення, оминаючи наказовий спосіб дієслова: Прошу виконати це завданняЧи не могли б Ви...?, Я хотіла б, щоб Ви...?

Пропозицію висловлюють для обговорення, розгляду, реалізації. Пораду розглядають як вказівку, підказку, настанову в певній ситуації. Порада і пропозиція спрямовані на адресата мовлення, мають враховувати його інтереси. Формами їхнього вираження є дієслова в наказовому або умовному способі. Пораду і пропозицію можна вербалізувати й більш завуальовано: Я пропоную (раджу) ..., Дозвольте порадити ..., Послухайте мене ..., Чи не спробувати вам ... та Вам варто ..., Я думаю ..., Я би казала ..., Я знаю, що в такій ситуації це допомагає Необхідно пам'ятати, що пораду варто

давати, коли цього потребують і це не сприймуть негативно, а також враховувати ключову роль манери й тону розмови.

Згода виражає позитивну відповідь на прохання, пропозицію, наказ: Так! Добре! Гарзд! Чудово! Погоджуюся! Авжеж! Хай буде так! Згоду з поглядами співрозмовника виражають так: Ви маєте рацію; Думаю, що це так; Очевидно, що це так. Експерти в спілкуванні радять формулювати запитання так, щоб відповідь була “Так!”. Це сприяє позитивній установці, бо відповідь “Ні” налаштовує на заперечення.

Відмова виражає протилежні смисли, втілюючи негативну відповідь на певен запит. У розрізі психології це “важка” відповідь для обох співрозмовників, тож її важливо добре зважувати. Порівняймо: Ні! У жодному разі! і Мені шкода, однак ..., Я б хотіла, але ..., Даруйте, але... . Варто й пояснити причини своєї відмови, але якнайзагальніше.

Привітання зазвичай супроводжують побажанням. Людей вітають з певними подіями особистого, родинного, професійного тощо характеру. Привітання є свідченням уваги та приязного ставлення. Осердям привітання є фраза “Вітаю (поздоровляю, гратулюю) Вас”, яку можна розширювати прислівниками (щиро, сердечно) або іншими сполученнями (Від усього серця; Від сім’ї (колективу)).

Мовленнєва дія **побажання** втілює певні бажання адресатові, тож її вербалізуємо фразою Бажаю Тобі (Вам)

Психологічно некомфортною ситуацією є вираження **зауваження**, адже це вказівка на помилки, докір тощо. Безумовно, зауваження має бути максимально тактовним і спрямованим на вчинок, а не на людину. Українці мають багатий мовний арсенал словесних формул щодо цього: На мою думку, це не так; На жаль, ... ; Так робити не личить; Ви не зовсім добре вчинили (коректно повелися, добре обміркували); Мені неприємно продовжувати цю розмову тощо.

Адресат може:

- перепросити (Я не хотіла, Я не навмисно, Я помилилася);

- заперечити (Вибачте, але Ви мене не правильно зрозуміли (Ваше зауваження безпідставне);

- з'ясувати: Не розумію, в чому моя помилка; У чому, власне, річ?

За цього не варто забувати про фонетичні параметри мовлення (темп, сила звучання тощо) і невербальні параметри спілкування.

Невербальні засоби спілкування

На невербальні засоби припадає 40–80 % комунікації. За іншими даними, близько 50% пов'язане не зі змістом слів, а з “контекстом”: тон голосу, швидкість мовлення, вираз обличчя. Наш мозок може визначити почуття людей, враховуючи їхню енергію і настрій, що безпосередньо впливає на комунікацію (Робсон, Дахігг 2024). Часом поза та жести значно виразніші, ніж слова. Скажімо, дистанція між співрозмовниками, яку поділяють на інтимну (до 0,4 м), особисту (0,4–1,5 м), суспільну (1,5 м – 4 м), відкриту (4 м – 8 м). Значенням є і розміщення: що ближче до господаря, то почесніше місце. У спілкуванні важливе значення має погляд. Очі, які “бігають”, “не дивляться в очі”, не викликають довіри. Не варто відводити очі вбік, розглядатися довкола за спілкування, але й постійно дивитися в очі партнерові теж не доречно. Залежно від спрямованості розрізняють діловий, світський та інтимний погляди.

Осмыслити роль невербальних засобів дає змогу трактування Чарльза Духігга. Його нова книга про спілкування – “Суперкомунікатори. Як розблокувати секрети мови зв'язку” опублікована в лютому 2024 року. У ній наведено дані нейронауки про специфіку комунікації. Автор описує “добру” комунікацію: “Коли люди спілкуються між собою, їхні тіла та мозок залучаються до цього процесу. Зіниці очей починають розширюватися практично з однаковою швидкістю, ритм дихання починає збігатися. А головне – дедалі більш схожою стає нервова діяльність, оскільки вони починають думати однаково. Суть спілкування полягає в тому, що я можу описати відчуття, емоції або переживання ідеї, а ви відчуєте певну версію цього. Наші мізки стають дедалі більш схожими”

(Робсон, Дахігг 2024). Як бачимо, комунікація охоплює значно більше, ніж вербальний компонент.

Запитання і завдання до теми

1. Назвіть види усного мовлення.
2. Що таке спілкування? Що впливає на спілкування?
3. Схарактеризуйте спілкування в стандартних мовленнєвих ситуаціях.

Пошукове завдання

На Вашу думку, чи може художній твір отримати Нобелівську премію з літератури, якщо його автор активно послуговується нецензурною лексикою?

Література

1. Загнітко А. Сучасний лінгвістичний словник. Вінниця : ТВОРИ, 2020. 920 с.
2. Радевич-Винницький Я. Етикет і культура спілкування. Львів : СПОЛОМ, 2001. 224 с.
3. Робсон Д. Суперкомунікація: що це таке і як правильно говорити з рідними, друзями та колегами (інтерв'ю з письменником Чарльзом Дахіггом про його нову книгу "Суперкомунікатори: як розблокувати секретну мову зв'язку"). BBC News Україна. 11 березня 2024 рік. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/articles/cw4zwx17l3xo?at_link_id=7C2C0AF6-DFD1-11EE-B4C3-880F423A1DFE
4. Серeda С. (Не)культурна література: що робити книжкам з матюками? РадіоСвобода. 12 лютого 2013. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/24900371.html>
5. Ставицька Л. Українська мова без табу. Словник нецензурної лексики та її відповідників. Київ : Критика, 2008. 454 с.

ТЕХНІКА МОВЛЕННЯ ЯК НЕОБХІДНА ПЕРЕДУМОВА СЛОВЕСНОЇ ДІЇ. ОРФОЕПІЧНІ НОРМИ

Техніка мовлення. Елементи техніки мовлення

Термін «словесна дія» сконцентровано виражає головну властивість живого мовлення: бути знаряддям людських взаємин, забезпечувати можливість найінтимніших духовних контактів. Діяти словом – значить говорити слова заради передачі іншій людині своїх думок, почуттів, намірів. Головна мета словесної дії – вплинути на слухача в бажаному напрямі (ідейному, моральному, естетичному). Високому результативі словесної дії передують добрі знання техніки мовлення.

Техніка мовлення – це комплекс теоретично-практичних основ вимови, що передбачає досконале володіння мовним апаратом, уміння правильно користуватися мовою й мовленням в освітньому процесі (Олійник 2011, с. 12).

Техніка мовлення охоплює низку компонентів:

- дихання – фізіологічна основа мовлення;
- голос – головний інструмент читця;
- дикція – чіткого вимовляння звуків, слів, виразів;
- орфоепія – правильна літературна вимова.

Дихання як фізіологічна основа мовлення

Основою техніки мовлення є правильна постановка дихання, від якої залежить сила й рівномірність звучання мовлення, а також його зміст і краса, адже дихання безпосередньо пов'язане з паузами, які членують потік мовлення на мовні такти. Часте набирання повітря створює недоречні паузи, а дихання з широкими інтервалами призводить до монотонного мовлення.

Природний процес дихання – це ритмічне повторення трьох моментів: вдихання, видихання та паузи (стан спокою, відпочинку м'язів). При керованому диханні вони підпорядковуються волі читця.

Розрізняють чотири типи дихання:

- ключичний (високий, плечовий) – при такому диханні повітря наповнює лише верхню частину легень, за цього його поступає мало, тому вдихати доводиться частіше, підіймаючи плечі, лопатки й ключиці;

- грудний (середній, реберний) – при такому диханні повітрям наповнюється середня частина легень, тому грудна клітка розширюється, а живіт втягується;

- діафрагмовий (за термінологією Г. Олійника, діафрагматичний) – повітрям наповнюється переважно нижня частина легень, а при вдиханні видувається живіт;

- змішаний, або комбінований, тип дихання – найкращий, адже в процесі такого дихання повітрям наповнюються усі легені.

До неправильних типів дихання вдаються для відтворення емоційного змісту тексту; до ключичного – коли передають радість, ласкавість, привітність; до грудного – коли відтворюємо тривогу, схвильованість; до діафрагмового – при висловленні погрози, підсиленої злості, ненависті.

Надія Бабич основні умови правильного дихання оратора визначає так:

- вдихати повітря треба через ніс, вільно;

- починати говорити лише тоді, коли в легені взято надлишок повітря;

- не допускати повної витрати повітря, бо це зумовить аритмії, фальцети;

- пам'ятати, що від глибини вдиху залежить сила вдиху, отже – сила звучання голосу;

- вдихати і видихати варто безшумно, непомітно для слухача, бо якісний звук утворюється спокійним струменем повітря (Бабич 2003).

Мовець має контролювати дихальний процес, що вимагає певної підготовки. Комплекс тренувальних вправ пропонує Григорій Олійник (Олійник 2011). Серед них такі.

1. Вправа на вироблення вмінь керувати роботою дихального апарату.

Станьте рівно, м'язів не напружуйте, але й до кінця не розслабляйте.

- 1.1. Видих на п-ф.
- 1.2. Вдих на рахунок 1-2 за допомогою активного руху м'язів діафрагми, міжреберних м'язів і косих м'язів живота.
- 1.3. Затримка на секунду.
- 1.4. Видих на п-ф. Повторіть вправу 3- 4 рази.
2. Вправа на скорочення вдиху та подовження видиху.
 - 2.1. Видих на п-ф.
 - 2.2. Пауза.
 - 2.3. Швидкий вдих на рахунок 1, 2, 3 (мовчки).
 - 2.4. Затримка повітря в легенях на рахунок 1, 2.
 - 2.5. Плавний видих на рахунок від 1 до 10 (мовчки).
3. Вправа на кероване дихання в процесі мовлення.
 - 3.1. Вдих на п-ф.
 - 3.2. Вдих і затримка на «раз».
 - 3.3. Читання прислів'я на одному видиху.

Голос як основний інструмент читця

Голос – це дієвий компонент звукового мовлення. Видихаючи повітря, ми пропускаємо його через бронхи, а відтак гортань. Там голосові зв'язки змикаються і розмикаються, коливаються під тиском, створюючи голос. Для голосу характерні такі якості: сила, тобто певний ступінь гучності звучання; висота, тобто тональні можливості, діапазон – звуковий обсяг; тембр – певне забарвлення, яке залежить від складу обертонів (Олійник 2011, с. 23).

До цього переліку можна додати й інші властивості, скажімо, повнозвучність (невимушена, вільна звучність), милозвучність (чистота й свіжість тембру), гнучкість (здатність легко й швидко змінюватися за висотою, силою, тривалістю звучання, тембром), темп (швидкість мовлення) тощо.

Гігієнічні вимоги до голосу такі:

- не допускати надмірної гучності й тривалості мовлення;
- дотримуватись денних норм голосового навантаження (4-5 годин підряд), за тривалого мовлення робити кількахвилинні перерви;
- дотримуватись профілактики носоглотки;

- не варто домагатися видозміни голосу в стані фізіологічної перебудови (11–14 років) (Бабич 2003, с. 361).

Зберегти звучання голосу можна завдяки дихальній і артикуляційній зарядці.

1. Прочитайте текст звичайним середнім тоном. Наголошені склади протягуйте довше, дихання відновлюйте після кожного рядка.

*Він ткав для неї пісні-симфонії,
Він передсмертні спиняв агонії,
Він плакав, коли їй боліло дуже,
Він був для неї і другом, і мужем,
Він жив, бо вона повеліла жити,
Любив, бо не міг її не любити,
І непомітно-прозорим робився
Кожної ночі, як Сергій їй снівся... (В. Котович)*

2. Перший рядок поезії читайте на найнижчій ноті, другий – трохи вище, третій – ще вище тощо.

3. Перший рядок читайте пошепки, другий – тихенько, наступний – голосніше тощо.

4. Перший рядок читайте дуже повільно, другий – повільно, третій – трохи швидше тощо.

Дикція. Орфоепічні норми

Дикція – правильна, виразна артикуляція, засіб якісного розрізнення звуків мовлення (Н. Бабич), а орфоепія – це чинні норми вимови. На дикцію та орфоепію впливають різні явища: особливості діалектного мовлення; інтерферентні тенденції; варіантні явища літературної вимови; індивідуальні особливості (фізичні вади) органів дихання; психічний стан мовця, ситуація. Тож варто:

- контролювати темп мовлення (нормальний – 70-75 слів за хвилину);

- уникати монотонності;

- не ковтати останніх складів у словах і не допускати інтонаційного згасання останніх слів у реченнях;
- пам'ятати про залежність дикції від дихання та голосу;
- дбати про фізичне здоров'я артикуляційного мовного апарату (Бабич 2003, с. 364).

Тож дикція зумовлена фізіологічними причинами, вольовою скерованістю, етикою та знанням орфоепічних норм.

Орфоепія регулює вимову звуків у певних фонетичних позиціях, у певних сполученнях з іншими звуками, а також в окремих граматичних формах та групах слів чи навіть в окремих словах, якщо ці форми й слова мають певні вимовні особливості. Значення орфоепічної норми визначається тим, що думки мовець передає певними звуковими засобами, тобто орфоепічна норма регулює звукове оформлення думки. Відхилення від цієї норми так само заважає мовному єднанню та взаєморозумінню, як і правописні помилки.

Орфоепія також зачіпає принципи складоподілу, зокрема дві його характерні риси: схильність до відкритого складу, тобто група приголосних між голосними належить до наступного складу; тенденція оминати складні для вимови групи приголосних, розбивати їх.

Вимова голосних звуків:

1. Голосні звуки [а], [о], [у], [е], [и], [і] вимовляємо повнозвучно:

а) звуки [а], [у], [і] завжди звучать виразно: [трава́], [кува́ти], [с'в'а́то];

б) звук [о] перед складом з наголошеним звуком [у] або [і] вимовляємо наближено до [у]: [го^улу́бка];

в) ненаголошені голосні звуки [е], [и] вимовляємо наближено відповідно до [и], [е]: [де^иржа́ва], [кни^ежкí].

Приголосні звуки, як правило, вимовляються виразно, чітко:

а) дзвінкі приголосні звуки [д], [б], [г], [г], [ж], [д^з], [д^ж], [з] зберігають дзвінкість: [гриб], [важ], бо її втрата веде до зміни значення слова. Звук [г] перед наступними глухими в словах *легко*, *вогко*, *нігті*, *кігті*, *дьогтю* та в споріднених з ними словах вимовляємо як парний йому глухий [х]. Тож вимова дзвінких приголосних в українській літературній мові здебільшого відповідає їх написанню;

б) глухі приголосні звуки в середині слова перед наступними дзвінкими вимовляємо як парні дзвінки;

в) вимова *в, й* наближається відповідно до нескладотворчих голосних [ў] та [ї], якщо вони стоять:

- на початку слова перед приголосним, напр.: [ўч'ітел'];

- у кінці слова після голосного, напр.: [знаў];

- у середині слова після голосного перед приголосним, напр.: [праўда];

г) шиплячі звуки, а також губні, задньоязикові та фарингальний в сучасній українській літературній мові тверді. Тільки в позиції перед звуком [і] та перед графічним закінченням *ю, я* ці звуки пом'якшуються, напр.: [ш'істка], [б'ілка], [к'іт];

г) шиплячі звуки уподібнюються перед наступними свистячими [з], [ц], [с], [дз] і навпаки, тому в словах типу *беззжурно, смієшся* вимовляємо: [бе^нж:урно], [с'м'іјес':а];

д) приголосні [д], [т], [з], [с], [ц], [л], [н], [д^з] перед наступними м'якими вимовляємо м'яко, однак на письмі цього не позначаємо: сьогодні [с'ог'од'н'і], літні [л'іт'н'і], пальці [п'ал'ц'і];

е) асимілюються приголосні [д], [т]: перед шиплячими вони уподібнюються до шиплячих африкат, а перед свистячими – до свистячих;

є) звуки [д^з], [д^ж] вимовляємо зливо;

ж) розрізняти звуки [г] і [ґ], бо це може впливати на значення слова: грати – ґрати.

Важливою вимогою літературної вимови є милозвучність (евфонія), якій передусім сприяють:

- чергування *в – у – ув – уві, від – од, з – зі – із, і – й, б – би* тощо;

- спрощення в групах приголосних: *радість – радісний, вість – вісник*;

- вставлення голосного між приголосними: *вікно – вікон*;

- приставні приголосні: *вулиця, вухо, гострий, горіх*.

Запитання і завдання до теми

1. Як ви розумієте поняття *словесна дія*?
2. Назвіть елементи техніки мовлення.
3. Охарактеризуйте дихання як фізіологічну основу мовлення.
4. Які гігієнічні вимоги до голосу?
5. Дайте визначення понять *дикція, орфоепія*.
6. Назвіть основні правила вимови голосних і приголосних звуків української мови.

Міркуємо

1. Проаналізуйте орфоепічні словники української мови (Орфоепічний словник української мови: В 2 т. / уклад.: М. М. Пещак та ін. Київ: Довіра, 2002; Орфоепічний словник / укл. М. І. Погрібний. Київ: Радянська школа, 1983). Які розбіжності Ви помітили? Зверніть увагу на передньоязиковий приголосний [p] та пом'якшений [p']. Як описано ступінь палаталізації цього приголосного у «Сучасній українській літературній мові. Вступ. Фонетика» за редакцією І. К. Білодіда (Київ : Наукова думка, 1969. С. 165).

2. Прочитайте текст. Чи виникли у Вас труднощі з його розумінням? Які сучасні орфоепічні норми в ньому порушено? Чим це зумовлено? Зредагуйте текст відповідно до чинного правопису.

“Сумно сьогодні в Сіцилії. Не тішать душу селянина чудові краєвиди садів та виноградників, бо він працює в них наймитом, а не господарем, а вдома облягають злидні, що їх ще більше підкреслює вечорами прадавній гніт, у якому не стає олії... І тільки тоді, коли сіцилійський селянин позбудеться гніту землевласників, у його хату прийдуть достаток і електрика, що витіснять злидні і зроблять непотрібним той доісторичний гніт” (Взято з сайту <http://svitppt.com.ua/ukrainska-mova/movni-normi-movlennevi-pomilki.html>).

Література

1. Бабич Н Д. Практична стилістика і культура української мови : навч. посібник. Львів : Світ, 2003. 432 с.
2. Капська А.Й. Виразне читання. Київ : Вища школа, 1986. 168 с.
3. Наконечний М.Ф. Наголос. Орфоепічні норми та їх значення. Сучасна українська літературна мова. Вступ. Фонетика / за заг. ред. акад. І.К. Білодіда. Київ : Наукова думка, 1969. С. 358–401.
4. Олійник Г. А. Виразне читання. Основи теорії : посібник для вчителів. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2011. 224 с.

ВИРАЗНІСТЬ ЯК ОЗНАКА КУЛЬТУРИ МОВЛЕННЯ. ЗАСОБИ ЕМОЦІЙНО-ОБРАЗНОЇ ТА ЛОГІКО-ЕМОЦІЙНОЇ ВИРАЗНОСТІ

Фактори, що впливають на формування виразності мовлення

На формування виразності мовлення впливає низка факторів:

- усвідомлене ставлення до нього,
- нормативне мовне середовище (родичі, друзі, сусіди),
- мовленнєві авторитети (диктори радіо й телебачення, вчителі, кумири),
- художня література (виразне читання вголос),
- володіння мовними знаннями (особливості передачі звуків на письмі, особливості наголошування тощо).

Із вимовою якнайтісніше пов'язаний наголос. В українській мові наголос різномісний, вільний, а не прикріплений до певного складу. За характером український наголос динамічний, тобто силовий: наголошений склад, передусім голосний у ньому, виділяємо посиленням м'язової напруги та натиску видиханого струменя повітря, що збільшує силу голосу. Також наголос поєднує елементи часокількісного (наголошений склад вирізняється більшою тривалістю, тобто подовженням голосного звука) і музичного, або тонічного (наголошений склад вимовляють підвищенням або зниженням голосового тону), наголосу. Однак ці дві якості допоміжні при основній – динамічній характеристиці наголосу.

Наголошування в українській мові все ж зберігає певні тенденції. В іменниках з суфіксом -анн-, що складаються з двох і більше складів, наголошуємо здебільшого суфікс: видання, завдання, запитання. Наголошуємо суфікс -ист (-іст, -їст), -инн(я): тракторіст, бандурист, ідеаліст; картопління, квасоління.

Наголошені суфікси в прикметниках зі значенням збільшеності, зглубілої, зменшеності, здрібної: довжелезний, довженний, тонесенький, маленький. Наголошені суфікси в прикметниках, утворених

від іменників, (-аст-(-яст-), -ат-, -ист-, -овит-, -ив-): дуга́стий, горба́тий, голо́систи́й, тала́нові́тий, плаксі́вий.

Варто запам'ятати наголошування прикметників: нові́й, чергові́й, фахові́й,

При відмінюванні числівників наголос переходить на флексію в кількісних простих, складних і складених (один – одного, одному; п'ятдесят – п'ятдесяти, п'ятдесятьом; двадцять п'ять – двадцяти п'яти), у неозначено-кількісних (кілька – кількох, кільком). Наголошування в числівниках одина́дцять, чотирна́дцять зберігає послідовність: так, як і двана́дцять, трина́дцять, п'ятна́дцять.

Здебільшого прислівники зберігають наголос слів, від яких утворені: ту́хий – ту́хо, ра́дісний – ра́дісно.

У дієсловах типу везти, нести, плести наголошений останній склад: везу, везе; несу, несе; плету, плете. Префікси в інфінітивах, як правило, не наголошуємо, окрім префікса ви- в інфінітивах доконаного виду: ві́ростити, ві́бачити.

Засоби емоційно-образної виразності: творче бачення, ставлення читця, підтекст, спілкування

Теоретичну основу поняття «засоби емоційно-образної виразності» подає Алла Капська. Дослідниця зазначає, що завдання читця не лише добре уявити певні події, образи самому, а й викликати таке ж бачення в слухачів (Капська 1986).

Творче бачення – це не лише певний етап у процесі осягання тексту, а й необхідний фактор розуміння й засвоєння твору. Читець дофантазовує образи автора, щоб донести основну ідею твору до слухача, схвилювати його, вплинути на його почуття. Для цього треба вивчити художній образ (розкрити риси його характеру, уявити зовнішність) або додумати риси, яких не подано у творі. Кожен твір потребує індивідуальної оцінки та розуміння. Уявні образні картини, активна реакція на них читця є основою для правильного визначення його ставлення. Ставлення читця – це його оцінка вчинків дійових осіб, подій, картин і конфліктів. Ставлення допомагає розкривати ідею твору та є першоосновою всього творчого процесу в мистецтві

читання. Саме ставлення зумовлює трактування твору, загальну інтонацію читання, воно надає виконанню емоційного напруження (Капська 1986).

Підтекст – внутрішній зміст тексту, висловлення. Це думки, почуття, сумніви, наміри, настрої, про які прямо не йдеться, вони є внутрішнім смислом дібраних слів. Метою читання твору найперше є передати ідеї водночас із формою, тож таким важливим є розуміння підтексту (що хотів сказати автор, до чого закликав, які почуття вербалізував тощо) і передача його.

Спілкування. Практика виразного читання знає кілька видів спілкування з аудиторією: моноспілкування, спілкування з уявним слухачем, безпосереднє (пряме) спілкування. Моноспілкування – це монолог читця, який потребує напруженого внутрішнього життя виконавця. Такий вид спілкування використовують за читання філософської лірики, іноді – інтимної. Виконавець немовби роздумує вголос, зважує щось. Спілкування з уявним слухачем – це двостороннє спілкування, до якого своєю реакцією долучають аудиторію. Читання байки, гуморески вимагає прямого спілкування, при якому читець звертається безпосередньо до слухачів, апелює до них, примушує їх думати й переживати так, як це робить він (Капська 1986).

Засоби логіко-емоційної виразності: паузи, логічні наголоси, мелодика, темп, поза, міміка, жести

Теоретичні засади обґрунтування поняття *засоби логіко-емоційної виразності читання* подано в працях Г. Олійника, Н. Бабич, А. Капської, К. Климової. Скажімо, Григорій Олійник подає таку дефініцію: засоби логіко-емоційної виразності читання – це сукупність органічно пов'язаних між собою компонентів виразності, осмислення та врахування якої дає змогу передати логічний і емоційний (внутрішній, психологічний) зміст мовлення (Олійник 2011, с. 58). До таких компонентів належать: паузи; логічні наголоси; мелодика; темп; поза, міміка, жести.

Пауза – це зупинка під час виконання тексту. Відповідно до змісту, почуттів і намірів висловлення, а також обставин, місця й часу

паузи поділяють на синтаксичні, логічні, психологічні, віршові та фізіологічні (Олійник 2011, с.73).

Синтаксична пауза – це пауза на місці розділового знака. Усі розділові знаки відповідають обов'язковій паузі, окрім коми. Іноді пунктуаційні норми вимагають постановки коми, але паузи в цих місцях не робимо.

1. Перед звертанням усередині й у кінці речення: *Гайда (,) дітки, / у садок (Олена Пчілка)*. Слово-звертання утворює з попередніми словами один мовний такт, а щоб звертання стало окремим тактом, його треба ставити на початок висловлення: *Волинь незабутня, / країно слаутня! (Олена Пчілка)*.

2. Після вигуку, який за змістом нерозривно пов'язаний з наступними словами (вираження цілісного почуття): *Ах ти (,) зраднику! / - крикнув на нього Вовк (І. Франко)*. Якщо вигук самостійний, а наступні слова характеризують ускладнені певні почуття, вольові вияви, то такий вигук треба виділяти синтаксичною або й психологічною паузою: *Ох (,)/ ті санки-гринджолята! (Олена Пчілка)*.

3. Перед модальними, вставними словами, словосполученнями: *Та тільки вві сні(,) ой леле, / побути самим собою (В.Котович)*.

4. Перед короткими порівняльними зворотами (з одного слова) зі сполучниками **мов, як, ніби**: *Вона була холодна(,) мов камінь, / і дрібно тремтіла (О. Максимчук)*. Знімання паузи тут зумовлено тенденціями культури мовлення, зокрема образністю: порівнюване і те, з чим порівнюють, творять одне поняття, що вимальовує конкретно-чуттєве уявлення про певну дійсність. Розгорнуті ж порівняння виділяємо паузою.

5. У жвавому темпі мовлення перед підрядним реченням, дієприкметниковим чи дієприслівниковим зворотом: *Байдуже (,) що вітер гурка, / мало кривлю не зриває (Олена Пчілка)*.

6. Між двома однаковими словами, що творять єдність. Злита вимова повторювальних слів зумовлена єдністю авторської думки, на яку вказує спільний розділовий знак, що цю думку завершує (знак питання, знак оклику): *Ні(,) ні (,) ні, / цього немає! (Олена Пчілка)*.

7. Після сполучників *і, та, то* перед дієприкметниковим чи дієприслівниковим зворотом, вставними словами: *І (,) не передихнувши добре, / він вихором полетів назад нивою, / положивши вуха на хребет, / а Їжачиха лишилася спокійнісінько на своєму місці (І. Франко).*

Логічна пауза, основне призначення якої виражати розуміння, осмислення кожної фрази в творі. Ігнорування або неправильне вживання логічної паузи призводить до втрати конкретної виразності фрази, до змін у змісті тексту, до спотворення змісту фрази: *Добре працюймо швидко. У мене з сином клопіт.*

Мовленнєва практика засвідчує обов'язкову паузу:

1) між поширеними групами підмета й присудка:

Я іншу місцину, як любую годину, / У думці ніколи не втрачу (Олена Пчілка);

2) перед сполучником *і (й), та*, що поєднують поширені частини речень або й цілі речення: *Платитиму за Ваших рук тепло / І за торкання Ваших рук несміле, За те, чого насправді й не було (В. Котович).*

Психологічна пауза – це зумовлена психологічно зупинка на початку, в середині або в кінці фрази; це засіб передачі почуттів, настроїв і намірів читця, що викликає суголосні з автором, його героями або читцем настрої та переживання. Ця пауза має зосередити увагу слухачів на важливості наступних слів, викликати певні емоції або зосередити увагу на вже сказаних словах і дати можливість естетично сприйняти, пережити сказане.

Г. Олійник виділяє кілька різновидів психологічних пауз.

1. Пауза настороженості. Стимулюють її слова *Тсс! Стій! Ні кроку!*, після яких робимо паузу: *Але стій! // давай змагатися! (І. Франко).*

2. Пауза емоційного підсилення, яку стимулюють емоційно заряджені слова, що повторюються: *Їдуть уже, // ідуть наші вороги! (І. Франко).*

3. Пауза пригадування, формальним показником якої є три крапки: *- А-а ... в карти? – догадався Колісник (Панас Мирний).*

4. Пауза пошуку відповіді: *Мабуть ... / якась.../ засідка, - / пропобунів Лис, / а сам аж зуби зціплює / з болю (І. Франко).*

5. Пауза замовчування: – *Куди ж це ти підеш? / – питаю. / Він якось важко-важко: / - Та...// не знаю... (А. Тесленко).*

6. Пауза жалю: *...Вже ж у любому куточку / змінилося все!.. (Олена Пчілка).*

7. Пауза роздумів: *Мені інколи хочеться бути поганим, але...// соромно (В. Нестайко)*

8. Пауза стримування емоцій: *... мати слабі лежать...// нема кому хліб вижати...// з голоду помремо зимою (М. Коцюбинський)*

9. Пауза залякування. *Я тобі покажу... Я...// я...// тебе уб'ю (І. Карпенко-Карий).*

10. Пауза спонукання. Її роблять після емоційно насичених і важливих у смисловому плані слів, уривка тексту, що завершують картину, перед змалюванням нової, іншого змісту картини:

Як стало сонечко світити, /

Як огріва около все! //

Дитя мале зриває квіти, /

Бабуся зіллячко несе...// (Олена Пчілка)

11. Пауза напруження. Її роблять у несподіваному для слухача місці задля зосередження його уваги на важливості слів після паузи.

Віршовá пауза – це зупинка в кінці віршового рядка при переносі думки в наступний рядок. Віршовий твір ритмічно організований, його одиницею є рядок. Порухення ритмічної організації веде до порушення ритму, позбавлення твору краси форми, а часом і до руйнування змісту.

Фізіологічна пауза зумовлена фізичним станом персонажа, адже нерідко мова персонажа передає його стан – втому, задишку, переляк, заїкання тощо. Однак ця пауза не має відображати фізичний стан читця.

Тривалість пауз. Тривалість усіх пауз визначають змістом, почуттям, намірами й обставинами; тривалість синтаксичної паузи визначають розділові знаки, що мають свою відносну тривалість. Формально найтриваліша пауза на місці крапки, що позначає завершену думку. Така ж пауза й на місці трьох крапок, знака оклику та знака

запитання. Однак пауза між фразами на місці цих розділових знаків довша, ніж пауза в межах фрази. Крапка після абзацу завершує думку не однієї фрази, а цілого абзацу, тому пауза в цьому місці довша. Найдовша пауза в кінці тексту, коли завершується загальна думка.

Що ближчі смислові відрізки у фразі між собою за змістом, то коротші між ними паузи; а що більше вони відірвані один від одного за змістом, то довгими будуть паузи між ними. Довгу паузу в межах фрази роблять:

- між поширеною групою підмета й такою ж групою присудка;

- на місці пропущених членів речення перед словами, що мають важливе значення для змісту всієї фрази;

- після вставлених конструкцій, які уточнюють слова фрази.

У довгих фразах, у яких думка наростає до певного перелому й потім завершується сказане, роблять довгу паузу для зосередження уваги слухачів на узагальненні:

Прости мені... То з пам'яти не стерти,

Хотів тобі сказати - й не сказав:

Самотнім ти, Тарасе, // мусив вмерти.

Ти ж знаєш, /// Хто самотнім умирав... (В. Котович)

Логічний наголос – це такий наголос, яким виділяють у фразі слова, найважливіші в смисловому та почуттєвому планах. Скажімо, речення *На честь перемоги заклав Ярослав місто велике* можна вимовити шістьма різними способами, наголосивши по черзі кожне повнозначне слово.

За функціональними особливостями розрізняють логічний наголос тактовий і головний. *Тактовий логічний наголос* діє в межах одного такту й виділяє в ньому лише одно слово (позначають однією підкресленою лінією)

Головний логічний наголос діє в межах усієї фрази, усіх мовних тактів і виділяє одне слово серед уже виділених (позначають двома підкресленими лініями).

Відповідно до логіко-емоційного змісту фрази вимова наголошених слів може бути підкреслено уповільненою чи прискореною, мати різне голосове оформлення.

Мелодика – це певні зміни голосу в межах підвищення й пониження, також сили й тривалості звучання в процесі мовлення. Паузи вказують на зупинки, зумовлені змістом фрази, логічні наголоси – безпосередньо на зміст і почуття, а мелодика відтворює цей зміст і почуття (Олійник 2011, с. 114). Мелодиці як певному голосовому оформленні інтонаційної структури речення властиві складні модифікації (видозміни) фізичних показників, які надають виділеним словам звеличення чи пониження, поваги чи іронії тощо.

На слуховому рівні сприймання *основні мелодичні ходи (зміни)* характеризує підвищення, монотон (однотон) і пониження голосу. Мелодичне підвищення (висхідна мелодика) позначаємо стрілочкою уверх над логічно виділеним словом; мелодичне пониження (спадна мелодика) – стрілочкою вниз, монотон – стрілочкою в горизонтальному положенні. Ці позначки робимо над наголошеним складом, адже на ньому відбувається мелодична зміна – злам голосу.

Визначення мелодики в тексті:

1) кожне мелодичне пониження свідчить про довершеність, закінченість

думки: *Ну, тоді прошу вибачення.*

2) мелодичне підвищення свідчить про розвиток думки: *Ну, а ви вже прийшли?;*

3) рівна, монотонна мелодика оформлює незакінчену або перервану думку, що потребує розвитку чи завершення в наступному мовному такті:

Я співав веселі пісні.

Темп мовлення – це швидкість мовлення, яку вимірюють кількістю виголошених складів за секунду. Прискорення або сповільнення темпу мовлення відбувається унаслідок скорочення чи видовження тривалості пауз між мовними тактами, а також короткої чи подовженої вимови наголошених голосних чи наголошених складів. Окрім основного смислового чинника, темп залежить також від ступеня важливості повідомлюваного, індивідуальних особливостей мовця тощо.

Швидко читаємо те, що пов'язане з радістю, схвильованістю, напруженістю й швидкою зміною подій у часі, а також доповнення, пояснення, уточнення: 1) відокремлені звороти, відокремлені уточнювальні члени речення: *А ще – та ви вже й самі, мабуть, здогадалися – Сонька була відмінниця і староста класу (О. Максимчук); 2) вставні та вставлені одиниці: Софія, як любовно називають собор кияни, – найстаріший пам'ятник, золота окраса Києва (І. Цюпа). Діалоги відбуваються в швидшому темпі, аніж монологи.*

Повільніше читаємо те, що стосується смутку, журби, те, що пов'язане з повільною зміною подій, а також особливо важливі фрази.

Якщо зміна темпу стосується кількох фраз, то можна робити помітки «швидше», «повільніше». Якщо ж зміни стосуються окремих слів чи словосполучень, то пунктирна стрілка під словом означає сповільнення, розтягування темпу вимови; суцільна стрілка під словом – прискорення темпу вимови.

Важливе значення для відтворення тексту мають **позамовні засоби** – **поза, міміка, жести**. У шкільних умовах найдоцільніша поза, коли читець невимушено стоїть на одному місці.

Жести – виражальні рухи тіла. Жести є фізіологічні та комунікативно значущі. Скажімо, потирання рук для зігрівання – фізіологічний жест, а для вираження радості – комунікативно значущий. Розрізняють також жести рук, жести голови й жести тулуба. Жести бувають умовні – застосовуються у певних народів, груп людей (той самий кивок голови в українців означає «так», а у болгар – «ні») і неумовні, прийняті усіма беззастережно. Серед неумовних жестів виділяють *вказівні* (вказують на предмет), *описувальні* (вимова слова «колесо» – і описання кола), *зображувальні* (жести моління, благання), *емоційні* (передають почуття), *ритмічні* (зливаються з ритмікою звука, слова: відбивання такту маршового тексту).

Жести є багатозначними, скажімо, потиск руки застосовують і для вітання, і для прощання, поздоровлення, знайомства; синонімійними, наприклад, вітання, можна передати потиском руки,

помахом руки (вітання на віддалі), поклоном, кивком голови, підняттям головного убору.

Міміка – виражальні рухи м'язів обличчя, що відтворюють різноманітні внутрішні стани людини. Загальну психологічну картину емоційного стану людини можна охарактеризувати так: радість – рот закритий, очі примружені або широко розплющені, брови зведені вгору, обличчя динамічне; гнів – рот відкритий, очі розплющені або примружені, брови зсунуті до перенісся; здивування – обличчя динамічне, рот відкритий, очі широко розплющені, брови підняті; страх – рот відкритий, очі широко розплющені, брови зведені вгору.

Однак варто пам'ятати: надмірна жестикуляція, невиправдана міміка з'являються тоді, коли мовлення бідне, тому потрібно опанувати багатство мови.

Інтонація як мовне явище на слуховому рівні сприймання

Інтонація – це ритміко-мелодичний лад мови, що репрезентує інтелектуальний та емоційно-вольовий її аспекти в низці послідовних змін висоти тону, сили й часу, тембру звучання. Інтонаційна виразність мовлення – складний механізм, рушійною силою якого є фізіологічні, інтелектуально-логічні й психологічні важелі. Найзагальніше інтонацію окреслено як взаємодію мелодики, наголосу, темпу та пауз.

Мовні такти, їхнє значення для читання й мовлення

Членування тексту на мовні такти – це розстановка пауз логіко-пунктуаційного та логіко-інтонаційного характеру, тобто пауз, які відповідають розділовим знакам і які їм не відповідають.

Мовний такт – це слово чи група слів, які вимовляють від паузи до паузи та які творять окреме однослівне чи багатослівне поняття загального змісту речення (Олійник 2011, с. 72). Дотримання зупинок між мовними тактами усуває квапливість, виховує витримку, створює сприятливі умови для вдумливого читання, а також дає можливість зробити вдих.

Є два основні способи членування тексту на мовні такти. Перший – аргументований спосіб, за яким текст членують розділові знаки, окрім тих, які не беруть до уваги. Теоретичний спосіб членування тексту спирається на безпосередній зміст тексту, логіку висловлювання. Скажімо, «Квітка» – одне поняття; «Яскрава червона квітка» – теж одне, але багатослівне; «Яскрава червона квітка прив’яла» – два такти.

Для членування тексту на мовні такти, потрібно визначити конститутивну (головну) частину й відповідними запитаннями визначити всі інші частини. Конститутивна частина в реченні – це та частина, що сама може бути реченням; усі інші частини розширюють, ускладнюють її (Олійник 2011, с. 150).

В ліс зелений / по горішки/
Літом / я ходила /
Та на греблі / коло броду /
Парубка зустріла. (Я. Щоголів)

Я ходила – куди? – в ліс зелений
Чого ходила? – по горішки
Коли ходила – літом
Що сталося? – парубка зустріла
Де зустріла? – та на греблі
На якій греблі? – коло броду

Партитура тексту

Партитура тексту – це програма дій виконавця тексту, складена за допомогою загальноприйнятих умовних знаків. Для цього треба розмістити текст так, щоб ліворуч і праворуч були поля, достатні інтервали між рядками.

Основні знаки, які використовують для створення партитури

' – наголос

_____ (під словом) – логічний наголос

===== (під словом) – логічний наголос

/ – пауза коротка

// – пауза середня

/// – пауза довга

↗ – підвищення тону

↘ – зниження тону

→ – однотон

..... (під словом) – уповільнення вимови

→ (під словом) – прискорення вимови

⏟ – мелодійна хвиля, яка демонструє інтонаційне поєднання двох слів, їхню вимову як одного звука

(,) – без паузи

Швидко, повільно, прискорюючи, сповільнюючи – словесні зауваження про темп читання на полях.

Запитання та завдання до теми

1. Назвіть фактори, що впливають на формування виразності мовлення.
2. Як Ви розумієте поняття *засоби емоційно-образної виразності* та *засоби логіко-емоційної виразності*?
3. Охарактеризуйте засоби логіко-емоційної виразності.
4. Які особливості інтонації Ви можете назвати?
5. Назвіть способи членування тексту на мовні такти.
6. Що Ви вкладаєте у поняття *партитура тексту*? Які знаки використовують для створення партитури тексту?

Пошукове завдання

1. Порівняйте тексти у партитурі, подані Г. Олійником (Виразне читання. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2011. С. 218–223.) та Н. Бабич (Основи культури мовлення. Львів: Світ, 1990. С. 201 – 202.). Проаналізуйте ці зразки.
2. Підберіть поезію для дітей. Розпишіть її партитуру.

Література

1. Бабич Н. Д. Практична стилістика і культура української мови : навч. посібник. Львів : Світ, 2003. 432 с.
2. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики : підручник. Київ : Академія, 2004. 344 с.
3. Капська А. Й. Виразне читання. Київ : Вища школа, 1986. 168 с.
4. Климова К. Я. Основи культури і техніки мовлення : навч. посібник. Київ : Ліра – К, 2006. 240 с.
5. Олійник Г. А. Виразне читання. Основи теорії. : посібник для вчителів. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2011. 224 с.

ОСОБЛИВОСТІ ВИКОНАННЯ РІЗНИХ ЗА ЖАНРОМ ТВОРІВ. ПУБЛІЧНИЙ ВИСТУП

Підготовка твору для читання

На думку Григорія Олійника, правильне читання твору, а відтак правильне його сприймання забезпечує попередній аналіз тексту, який передбачає визначення ідейно-виховної, пізнавальної та художньо-естетичної цінності твору, окреслює завдання читця. Такий аналіз тексту охоплює два умовні етапи: літературознавчий та дійовий (Олійник 2011, с. 178). На переконання Алли Капської, варто додати ще один етап – безпосереднє первинне сприйняття тексту, однак його зміст здебільшого охоплює уже названі (Капська 1986).

Літературознавчий аналіз передбачає з'ясування таких даних:

- відомостей про автора;
- контекстуального значення;
- теми, форми її викладу;
- композиції й сюжету твору;
- образів твору;
- естетичних якостей твору;
- підтексту;
- головної мети читання.

Дійовий аналіз твору – це процес роботи над текстом, який розкриває і виявляє наскрізну словесну дію твору та основні етапи її розвитку. Наскрізна словесна дія – це безпосереднє відтворення читцем тексту з відповідною мімікою, жестами згідно з окресленими творчими перспективними завданнями (Олійник 2011, с. 192).

За такого аналізу варто визначити етапи наскрізної словесної дії та послідовного аналізу твору, тобто поділити твір на частини, до кожної дібрати заголовки, визначити перспективне творче завдання (щодо читання та аналізу твору), зробити відповідні позначки, тобто розписати мовну партитуру.

Особливості виконання прозових творів

1. Визначити жанровий вид прози.
2. Визначити творчу мету розповіді.
3. Визначити характер дійових осіб, стосунки між ними.
4. Визначити ставлення до розказуваного.
5. Виконавець розповідає про людей, події.
6. Характер героїв передають через інтонацію прямої мови.
7. Виконавець не перевтілюється у героїв, а лише відтворює їхню розмову.
8. Читець зберігає стиль, синтаксичну структуру речень.
9. Інтонація – розповідна.

Оповідання – невеликий художній розповідний твір, у якому змальовано небагато епізодів, введено небагато персонажів. Специфіка читання оповідань зумовлена формами змалювання художньої дійсності: розповіддю і оповіддю. Перша – це зображення подій і вчинків персонажів через об'єктивний виклад від автора. Друга – спосіб розгортання подій і змалювання образів у художньому творі від оповідача. Виконання твору вимагає відносно сталого, не поспішного темпу, а після кожного епізоду, частини варто робити паузу. Діалог не театралізувати, а відтворювати.

Казка – це розповідь про незвичайну подію. Її своєрідність – у видумці, фантазії. Загальні закономірності виконання казки:

- враховувати поділ казок на три групи: казки про тварин, фантастично-пригодницькі та соціально-побутові;
- казка в розповіді зберігає традиційну будову та традиційні елементи;
- необхідно донести до слухача мораль;
- казку розказують, постійно передаючи таємничість, фантастичність;
- за виконання казки читач апелює до слухача;
- загальний тон читання – життєрадісний, темп виконання – уповільнений;

- варто робити паузи після кожної картини чи епізоду, щоб дати можливість слухачам усвідомити й пережити зміст прочитаного; витримати довгу паузу перед завершенням.

Нариси близькі до оповідання (їм властива певна образність, емоційність, але вони відтворюють дійсний факт), тож їх виконують за тими принципами, що й казку. Це стосується й новел, у яких на перший план проступають роздуми, почуття людини.

Науково-популярні статті відображають дійсні факти, але не так образно й емоційно. Головним елементом виразності читання є логічний аспект, тому треба добре усвідомити зміст статті, визначити своє ставлення до неї та головне спрямування статті.

Особливості виконання поетичних творів

1. Враховувати жанрові особливості ліричного твору.
2. Відчутти й розкрити настрій твору і героя.
3. Передати динаміку переживань героя.
4. З'ясувати ставлення виконавця до героя.
5. Зберігати під час читання єдність змісту й форми.
6. Застосовувати відповідну форму спілкування, зважаючи на вид лірики.
7. Звертати увагу на лаконізм і обмежене використання міміки та жестів.
8. Дотримуватись пауз після кожного рядка.

Читання віршів ґрунтується на відповідності інтонації авторському задуму, на правдивості відтворення змісту твору, на збереженні ритму й витримці пауз після строф. Для читання громадянської лірики головним має бути підсилене вольове начало ліричного героя; виконання філософської лірики передбачає розкриття характеру авторських роздумів, визначення обставин, що змушують до них; читцю інтимної лірики треба створювати в уяві низку картин, пов'язану з історією кохання (місце, час, обставини тощо), що конкретизують характер переживань, підказують настрої; успішне читання пейзажної лірики залежить від того, наскільки виконавець розкриє медитативність твору, доповнить її власною уявою.

Байка – невеликий алегоричний епічний твір повчального спрямування. Virізняльні її риси – алегоричність, сюжетність, повчальний характер і невеликий обсяг, тож головним за виконання є передача характеру героїв. До того ж, за відтворення варто зважати на будову: байка виразно ділиться на розповідну частину й дидактичну кінцівку. Перша вимагає загострення уваги на розгортанні дії, а друга змушує задуматись над почутим, зробити висновки. Байку виконують здебільшого від першої особи, а інтонація читця має чітко виражати ставлення до учасників подій. У кінці кожного рядка витримують паузи. Читець має бути співбесідником слухача й дотримуватись природного, переконливого тону. Мову персонажів передають з обов'язковим врахуванням їхніх індивідуальних особливостей, зовнішності, характеру, дій, поведінки, вчинків, тобто головним у виконанні мови персонажів є відтворення характерних рис людей, а не тварин, однак не варто перевтілюватись у героя.

Виконання драматичних творів

1. Враховувати жанрову специфіку драматичного твору (комедія, трагедія, драма, водевіль).
2. Визначити мету читання.
3. Основну увагу зосереджувати на передачі розмови персонажів. Читець передає характер героїв різними інтонаціями без перевтілення.
4. Декламатор – не виконавець ролі, а розповідач.
5. Читець апелює до аудиторії.

Публічний виступ

Публічний виступ як особливий різновид мовленнєвої діяльності своєрідний за природою, місцем у системі інших видів мовлення та якісними ознаками. У публічному мовленні найповніше відображено систему мисленнєво-мовленнєвих дій – уміле використання форм мислення (логічно-образного) та мовних засобів вираження.

Виділяють кілька жанрів публічного виступу. Найпоширеніший – доповідь як важливий і необхідний елемент у системі зв'язків із громадськістю. У доповідях висвітлено актуальні проблеми й окреслено шляхи їхнього розв'язання. Доповіді поділяють на політичні, ділові, звітні, наукові.

Промова – підготовлений для широкого загалу публічний виступ щодо актуальної проблеми. Промови бувають розважальні, інформаційні, агітаційні, вітальні.

Виступ – публічне виголошення промови чи доповіді. Орієнтовно виступ має мати вступ (окреслення предмета обговорення), основну частину (виклад поглядів і аргументів), висновки та пропозиції.

Повідомлення – невеликий виступ.

Публічний виступ потребує ґрунтовної підготовки, що охоплює кілька етапів:

- обдумування та формулювання теми, виокремлення основних положень;
- аналіз літератури, добір теоретичного та практичного матеріалу;
- складання плану;
- окреслення тез виступу;
- підготовка остаточного тексту виступу.

Запитання та завдання до теми

1. Які два етапи передбачає підготовка твору до читання?
2. Назвіть загальні закономірності виконання прозових творів.
3. Окресліть особливості виконання оповідань, казок, нарисів, науково-популярних статей.
4. Визначте основні особливості виконання поетичних творів.
5. Що треба враховувати, коли читаємо драматичні твори?

Міркуємо

Чи можна кожен строфу поданої поезії читати однаково? Поекспериментуйте та прочитайте вірш по-різному.

*Заховати печаль
Під зав'язану шаль
І назвати те все боротьбою
За жіночі права
Справедливі слова,
А по правді -
То сум за тобою.*

*Йти у ніч, як на січ,
Не стуляючи віч,
І ковтати сльозу за сльозою,
І співати пісень
Про сторадісний день!
А по правді -
То біль за тобою.*

*Ти мені допоміг,
Ти мене застеріг,
Ти навчив мене бути собою.
І найбільший мій гріх -
То удаваний сміх,
Бо по правді -
То плач за тобою.*

*Мову наших сердець,
Із недолею герць
Ще колись розберуть на цитати.
Мою зболену путь
Фемінізмом назвуть
А я ж просто училась літати.*

*Щоб летіти туди,
Де зірки, і де ти,
Й недописана наша сторінка.*

*Щоб сказати в ту мить:
- Вже ніщо не болить...
Й підписатися коротко:
ЖІНКА... (В. Котович)*

Література

1. Бабич Н.Д. Практична стилістика і культура української мови : навч. посібник. Львів : Світ, 2003. 432 с.
2. Капська А. Й. Виразне читання. Київ : Вища школа, 1986. 168 с.
3. Олійник Г.А. Виразне читання. Основи теорії : посібник для вчителів. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2011. 224 с.
4. Шевчук С.В., Клименко І.В. Українська мова за професійним спрямуванням : підручник. Київ: Алерта, 2011. С. 180–186.

ПРЕДМЕТНИЙ ПОКАЖЧИК

А

акцентуаційні норми 20
алегорія 58
алітерація 39
алогізм 39
ампліфікація 35
антиетикет 50
антитеза 35
антономазія 38
асиндетон 40
асонанс 40

Б

багатство мовлення 28
байка 81

В

варіантність норми 15
виразність мовлення 30, 36, 65
виступ 82
відповідність норми літературної мови системі мови 14
віршова пауза 70

Г

гіпербола 38
голос 57, 59
градація 35

Д

дикція 60
дискурс 34
диспозитивні норми 10
дихання 57, 58
діалог 47
дійовий аналіз 78
доповідь 82
доречність мовлення 29
доступність мовлення 30

Е

експресивність мовлення 30
еліпс 40
епістолярний стиль 11
епітет 37
естетичний критерій 18
етикет 50

З

замовчування 40
засоби емоційно-образної виразності 66
засоби логіко-емоційної виразності 67
змістовність мовлення 30

І

ідіолект 36
імперативні норми 16
інтонація 74
іронія 38

К

казка 79
кодифікованість норм 16
комунікативні ознаки мови 26
контекст 35, 55
конфесійний стиль 11
критерій визнаних зразків 17
критерій мовної норми 17
критерій відповідності законам мови, системі, структурі мови 18
критерій мови авторитетних письменників 17
критерій мовної традиції 18
критерій поширеності 18
культура мови 5
культура мовлення 6
культурно-історичний критерій 17

Л

літературна мова 6, 7
літературознавчий аналіз твору 78
літота 38
лексико-фразеологічні норми 19
логічна пауза 69
логічний наголос 71
логічність мовлення 27

М

мелодика 72
метафора 37
метонімія 38
мова 4, 5
мовлення 5, 31

мовна діяльність 45
мовна інтерференція 21
мовна особистість 43-44
мовний такт 74
мовнокомунікативна компетенція 46
монолог 47
морфологічні норми 19

Н

надфразна єдність 41
науковий стиль 9
національний критерій 19
норма літературної мови 14

О

образність мовлення 30, 36
оксиморон 35
опис 33
оповідання 79
орфографічні норми 19, 61
орфоепія 57, 61
орфоепічні норми 19
офіційно-діловий стиль 9

П

парцеляція 40
партитура тексту 75
пауза 67
перифраз 39
період 40
підтекст 35, 67
плеоназм 27
психологічна пауза 69
позамовні засоби 50, 73
полілог 47
полісиндетон 40
порівняння 37
правильність мовлення 26
прагматична мовна норма 17
промова 82
публічний виступ 81
публіцистичний стиль 10
пунктуаційні норми 19

Р

роздум (міркування) 34
розмовно-побутовий стиль 8
розповідь 33

С

слабка мовна норма 17
сильна мовна норма 17
символічна мовна норма 17
синекдоха 38
синтаксична пауза 67
синтаксичні норми 19
словотвірні норми 19
спілкування 67
спілкування з аудиторією 67
стабільність норми 14
ставлення читця 66
стилістична диференціація 16
стилістичні норми 19

Т

тавтологія 27, 40
творче бачення 66
текст 31
темп мовлення 72
територіальний критерій 18
техніка мовлення 57
типи мовних норм 19
точність мовлення 27
тропи 36

У

уособлення 38

Ф

фізіологічна пауза 70
формально-логічний критерій 19

Х

художній стиль 9

Ч

чистота мовлення 28

ЗМІСТ

Передмова.....	3
Лекція 1. «Основи культури і техніки мовлення» як навчальна дисципліна.	
Літературна мова. Сфера використання різних стилів мовлення.....	4
Лекція 2. Норма літературної мови. Типологія мовних норм.....	14
Лекція 3. Комунікативні ознаки культури мовлення.....	25
Лекція 4. Виразальні засоби художнього мовлення. Використання тропів як засобів виразності й образності.....	33
Лекція 5. Мовна особистість. Мовнокомунікативна компетенція. Культуромовна діяльність.....	43
Лекція 6. Мовна майстерність. Культура усного мовлення. Мовний етикет.....	49
Лекція 7. Техніка мовлення як необхідна передумова словесної дії. Орфоепічні норми.....	57
Лекція 8. Виразність як ознака культури мовлення. Засоби емоційно-образної та логіко-емоційної виразності.....	65
Лекція 9. Особливості виконання різних за жанром творів. Публічний виступ	78
Предметний покажчик.....	85

Електронне навчальне видання

Анна Огар

ОСНОВИ КУЛЬТУРИ І ТЕХНІКИ МОВЛЕННЯ:

КУРС ЛЕКЦІЙ

**Дрогобицький державний педагогічний університет
імені Івана Франка**

Редактор

Ірина Невмержицька

Технічний редактор

Ірина Артимко

Здано до набору 20.06.2024 р. Формат 60x90/8. Гарнітура Times. Ум. друк.
арк. 5,50. Зам. 65.

Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка.
(Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру
видавців, виготівників та розповсюджувачів видавничої продукції ДК № 5140 від
01.07.2016 р.). 82100, Дрогобич, вул. Івана Франка, 24, к. 203